

BJARNI VILHJÁLMSSON

POSTULÍNSGERÐ OG HESTAVÍG

Athugun á heimild Jóns Espólíns um hestaþing á Bleiksmýrardal

Ritgerð þessi er helguð fornvini mínum dr.
Brodda Jóhannessyni sjötugum 21. apríl 1986

BÓKMENNTAMINNI EÐA ÞJÓÐLÍFSLÝSING

ENGINN VAFI leikur á því, að hér á landi hefur tíðkast sá leikur á mannamótum á fyrri öldum Íslands byggðar að etja saman hestum, og þá einkum og ef til vill eingöngu stóðhestum, graðfolum, til skemmtunar samkomugestum. Um það bera íslenskar fornþekktir órækan vott, en einnig örnefni víðs vegar um land. Leikar þessir eru í heimildum ýmist kallaðir hestaat, hestavíg eða hestaþing. Af Sturlunga sögu má ótvírætt ráða, að hestavíg hafa verið algeng á 12. og 13. öld og að þar hafi oft verið fjölmenni saman komið. Samtímasögurnar herma, að menn hittist af tilviljun á hestaþingum, eins og menn nú á dögum rekast á kunningja sína í leikhúsi eða á bíói. Þó að einstök hestavíg, sem sagt er frá í fornum ritum, kunni að vera af heimi skáldskapar, geta lýsingarnar eigi að síður verið raunsannar, þar sem höfundar sagnanna hafa vafalaust séð hestavíg fara fram eða jafnvel tekið þátt í þeim sjálfir. Í Íslendingasögum eru hestavíg mjög oft undanfari orlagaprunginna atburða. Leikarnir höfðu bersýnilega í för með sér hættu á hnjaski og meiðslum á hestum og mönnum þeim, sem öttu hestunum. Ef brugðið var út af drengilegum leikreglum, leiddi það til skapraunar og móðgana, sem erfitt var að þola. Sómi hests eða sómabrestur færðist yfir á eiganda hans eða stjórnanda. Var þá oft skammt til vígaferla og blóðhefnda, ef út af bar við leikana. Hestavíg eru því kjörið bókmenntaminni í frásögnum, þar sem sómi einstaklings eða jafnvel ættar og mannleg reisn eru þungamiðjan. Eftirtektarverð eru orð Víga-

Glúms í sögu hans (13. kap.), þegar mannvíg hefur orðið á hestapingi: '... svá lýkr hér hverju hestapingi'.¹

Mikill munur er yfirleitt á heimildum um hestavíg í Íslendingasögum annars vegar og Sturlungu hins vegar. Í Íslendingasögum eru frásagnirnar felldar inn í drama sögunnar og hafa gildi fyrir gang hennar. En í Sturlunga sögu er eins og oftast sé minnst á hestaping af tilviljun líkt og margt annað, sem varðar þjóðlíf á þeirri öld.² Sérstöðu hefur lýsing í 18. kapítula Arons sögu á hestavígi því, sem á að hafa farið fram í Noregi um það bil 1235. Arons saga var raunar aldrei tekin upp í Sturlungusafnið, þó að hún hafi stundum verið prentuð með því (og einnig í Biskupa sögum). Það skyldi þó aldrei vera, að telja ætti Arons sögu fremur til Íslendingasagna en samtímasagna, þó að aðalpersónan sé Sturlungaaldarmaður? Ýmislegt bendir til, að sagan sé ekki samin fyrr en einhvern tíma á 14. öld, eins og Jón Jóhannesson hallast að í formála sínum fyrir Sturlunga sögu.³ Efnisatriði gat höfundur Arons sögu sótt til Íslendingasögu Sturlu Þórðarsonar, en samið annað frjállega að hætti a.m.k. sumra Íslendingasagna. Einnig ber þess að geta, að allnákvæmlega er lýst hestavígi í 12. kapítula í Guðmundar sögu

¹ *Íslensk fornrit IX*, bls. 44. – Í riti sínu *Faxa* (Ak. 1947, bls. 162–169) hefur dr. Broddi Jóhannesson tilfært alla helstu staði í íslenskum fornritum, þar sem lýst er hestavígum, og er óþarft að tína þá til hér. Einnig rifjar hann upp bernskuminningar um Hestapingshamar, sem sprengdur var, þegar brú var gerð á Héraðsvötn við Grundarstokk 1926. Raunar eru tveir Hestapingshamrar í Skagafirði, annar stakur klettur við Húseyjarkvísl, andspænis bænum Húsey, en hinn á grónum malareyrum neðan við Flugumýri. Þá er Hestapingshóll við Hvalfjardareyri í Kjós (*Landið þitt*, 2. bd. 1981, bls. 61). Hestavígshamar er og nefndur í Skagafirði (Ísl. fornbréfasafn XII, bls. 165). *Hestapingsreyrar* eru á bökkum Norðurár í Mýrasýslu, þar sem mætast lönd Stórugrafar og Munadarness í Stafholtstungum (Kristleifur Þorsteinsson, *Úr byggðum Borgarfjarðar III*, Rvík 1960, bls. 306; Ólafur Lárusson, *Lög og saga*, Rvík 1958, bls. 265; *Alþingisbækur Íslands I, II, V, VII*, sbr. registur þeirra; þar fóru með vissu fram dómþing á árabílinu 1570–1693). Holta-Þóris saga, sem að vísu er talin saman sett á 19. öld (*Íslendinga sögur*, XI. bd., Rvík 1947, bls. VIII–IX og 495–496) segir frá hestapingi, sem háð var, þar sem heitir *Hestapingsháls* nálægt Jökulsá á Sólheimasandi. Þó að sagan sé ung, kann örnefnið að vera gamalt. Hér er engan veginn ætlunin að telja upp öll örnefni, sem minna á hestavíg, heldur aðeins nefna dæmi.

² Staðir í Sturlungu, þar sem minnst er á hestavíg, eru auðfundnir eftir atriðaorðaskrá í útgáfu Jóns Jóhannessonar o.fl., Rvík 1946.

³ *Sturlunga saga*, Rvík 1946, II, bls. xlix–li. – Sjá annars grein Aðalgeirs Kristjánssonar, 'Gísla saga og samtíð höfundar', *Skírnir* 1965, bls. 148–158, þar sem fjallað er um Arons sögu á annan hátt en hér er lauslega að vikið.

Hestaat. Mynd eftir ókunnan listamann, gerð á 19. öld, vafalaust efir lýsingum í fornsögum. Myndin er varðveitt í safni Jóns Sigurðssonar í Landsbókasafni, ónúmeruð.

dýra. Athuga ber, að texti sögunnar stendur líklega fjær frumgerð en nokkurrar annarrar sögu í Sturlungasögusafninu.⁴

Talið er víst, að hestavíg hafi tíðkast á Norðurlöndum löngu fyrir Íslands byggð. Á sænskum myndsteini (rúnalausum), sem kenndur er við Hæggeby á Upplöndum í Svíþjóð og örugglega er talinn vera frá því um 500, þ.e.a.s. frá því nálega fjórum öldum fyrir upphaf Íslands byggðar, er mynd, sem samkvæmt túlkunum fræðimanna er af hestaati.⁵

⁴ *Sturlunga saga*, Rvík 1946, I, bls. 183 og áfr., II, bls. xxx–xxxii.

⁵ Steinn þessi fannst í vegg gamallar kirkju í Hæggeby, en er nú í Statens Historiska Museum í Stokkhólmi (U 664, mynd nr. 80). Sjá Elias Wessén og Sven B.F. Jansson, *Sveriges runinskrifter VIII*, Stockholm 1949–1951, bls. 135–142. Sbr. og Svale Solheim, 'Hestekamp', *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder VI*, Rvík 1961, dálkar 538–540, og sami, *Horse-fight and Horse-race in Norse Tradition* (Studia Norvegica No. 8), Osló 1956, sérstaklega kaflinn 'Hestavíg', bls 51 og áfr. Stuðst er við þessi rit Solheims um ýmislegt fleira í þessari ritgerð.

HESTAVÍG OG HESTAR Í LÖGUM

Þó að víða sé getið um hestavíg í fornþókmenntum Íslendinga, verður þess ekki vart, að um þau hafi verið til lagaákvæði á þjóðveldistímanum. En um norsk fornþög gegnir öðru máli. Í eldri Frostþinglögum eru svofelld ákvæði um umgengni manna við annars manns hross og hestavíg:

Um þat, ef maðr vanar ross.

Ef maðr skerr af rossi manns tþgl, þá gjaldi aura þrjá, en ef hala þoggr af, þá skal meta ross, en hinn reiði þeim verð fyrir, er átti, ok þfundarbót á ofan, þoldi aura sex, en árbornum manni hálfra mþrk, reksþegni þrjá aura, leysingja syni tvo aura, en leysingja eyri, en silfrmetit er árborinna fé, en sakgilt þyrmslamanna fé. En ef maðr lýstr tenn ór þofði rossi manns, hafi sá ross, er laust, en hinn verð, er átti, ok þfundarbót á ofan, ok svá ef hann þoggr hala af rossi, svá at rófa fylgir. En ef hestavíg verðr, hafi sik sjálfan hverr áþyrgðan, en ef lýstr hest á vígi nauðsynjalaust, gjaldi þfundarbót þeim, er hest á, eftir því sem hann er maðr til. En ef maðr tekr hefting af rossi manns fyrir ráð þess, er á, gjaldi aura þrjá þeim, er á, ok þess áþyrgð á rossi ok þllum verkum þess til þess, er eigandi kemr þondum á, ok sveri eið fyrir. En ef topp skerr ór þofði rossi manns, sá er sekr aurum tveimr. En ef ross rennr eftir ríðanda manni, þá láti hann ross til varðveizlu fyrr en hann hafi riðit um þrjá bæi eða áþyrgist sjálfr elligar. En ef hala þoggr af nauti manns, þá skal gjalda hálfan eyri silfrmetinn ok þfundarbót, sem hvervitna skal, þar er maðr gerir spell á búfé manns.⁶

Ekki ósvipuð ákvæði eru um hestavíg og umgengni við hesta í svokölluðum Landslögum Magnúsar konungs (lagabætis) Hákonarsonar, sem dó 1280. Hafði hann þá gengið frá lögbók, sem hann ætlaði Íslendingum og þeir samþykktu með semingi árið eftir. Lögbók þessi, *Jónsbók*, er mjög svo sniðin eftir Landslögum Magnúsar konungs.⁷

⁶ *Norges gamle Love I*, Christiania 1846, bls. 228. Stafsetning er samræmd hér, en orðamuni handrita sleppt.

⁷ Jón Jóhannesson, *Íslendinga saga II*, Rvík 1958, bls. 20–30.

Hestaat. Mynd á spássíu í Heynesbók Jónsbókar, AM 147 4to, frá fyrri hluta 16. aldar. Prengslin á spássíunni valda því að ekki er unnt að láta hestana rísa upp á afturfætur.

Skulu hér fyrst birt ákvæði Landslaga Magnúsar konungs:

Ef menn etja hestum manna.

Hvervitna þar, sem menn etja hestum manna at úleyfi þess, er á, bæti skaða þann, er af verðr, ok ǫfundarbót eftir lagadómi, þeim er hest á. En ef hálftrar merkr skaði verðr á, bæti fullrétti eftir lagadómi, svá sem með heift eða ǫfund væri gort. En hverr ábyrgist sik sjálftr at hestavígi, hverir sem etja. En ef maðr lýstr hest á hestavígi nauðsynjalaust, gjaldi eiganda ǫfundarbót eftir lagadómi, en ef hann spillist af, bæti fyrir spell ok ǫfundarbót eftir lagadómi, þeim er hest á. Nú tekr maðr hefting af rossi manns at úleyfi, gjaldi eiganda eftir sex manna dómi ok ábyrgist rossi at allu ok verk þess til þess, er eigandi kemr hǫndum á, eða syni með eins eiði, nema inn seti til ausla gjalda. En ef eykr eða annarr fénaðr rennr eftir manni, seti inn fénað fyrir en farit hafi um þrjá böeja elligar ábyrgist at allu.⁸

Ekki fer milli mála, hvaðan eftirfarandi ákvæði í Jónsbók eru runnin:

⁸ *Norges gamle Love II*, Christiania 1848, bls 126. Stafsetning samræmd hér, en orðamuni handrita sleppt.

Um hestat ok taglskurð.

Hvervitna þar er menn etja hesti manns at úleyfi þess er á, bæti skaða þann allan er af verðr ok ofundarbót eptir lagadómi þeim er hest á. En ef hálfrrar merkr skaði verðr á, bæti fullrétti eptir lagadómi, svá sem með heipt eða ofund væri gert. En hverr ábyrgiz sik sjálfr at hestavígi, hverir sem etja. Ef maðr lýstr hest á hestapingi nauðsynjalaust, gjaldi eiganda ofundarbót eptir lagadómi, en ef hann spellaz af, bæti fyrir spell ok fullrétti eptir lagadómi þeim er hest á. Ef maðr skerr tagl ór stóðhesti manns eða þinghesti eða þeim hesti er maðr hefir í brúðfór, bæti fullrétti þeim er með hest ferr, nema hann hyggi annat, þá bæti sem síðarr segir. Nú tekr maðr hepting af hrossi manns úlofat, gjaldi eiganda eptir dómi ok ábyrgiz hross at öllu ok verk þess, til þess er eigandi kemr hõndum á, eða syni eineiði, nema inn seti til auslagjalda. En ef hross eða annarr fénaðr rennr eptir manni, seti inn á næsta bæ er á leið verðr fyrir honum, ella ábyrgiz at öllu ok bæti skaða, ef eiganda verðr at. Nú vill sá eigi taka með honum eða láta inn setja fénað er fyrir sitr, þá ábyrgiz hann at öllu.⁹

Eftirtektarvert er, að Jónsbók hefur allnákvæm ákvæði um verðlag á hestum. Aðalreglan er, að hross á besta aldri og gallalaus eru virt hvert um sig á við kú, og ýmislegt ákveðið um verðlag annarra hrossa. 'Þetta skulu vera meðalhross', segir undir lok þessara ákvæða. En í þremur tilfellum eru hestar metfé, þ.e. verð þeirra er sammingsatriði, fer eftir mati hverju sinni: 'Stóðhestr, ok sé verði betri fyrir vígs sakir, þat er metfé. Geldr hestr, ok sé verði betri fyrir reiðar sakir, ok fylhross í stóði, þat er metfé.' Víghestar, reiðhestar og folaldsmerar hafa algera sérstöðu og lúta ekki almennum verðlagsákvæðum.¹⁰

HESTAVÍG Á STURLUNGAÖLD

Það fer ekki milli mála, að Sturlunga saga er traustasta sagnfræðiheimild um einstök hestavíg, þó að þeim sé ekki lýst þar í einstökum atriðum að slepptri Arons sögu og Guðmundar sögu dýra, sem áður getur.

⁹ *Jónsbók . . . og réttarbætr*, Odense 1970 (endurprentun útgáfu Ólafs Halldórssonar frá 1904), bls. 166–167.

¹⁰ Sama rit, bls. 215–217 (kaupabálkur: 'Fjárlag almenniligt á vár').

Ljóst er, að hestavígin voru yfirleitt háð, þegar líða tók á sumar. Hér skulu í örstuttu máli nefnd dæmi með tilvísun til Sturlunguútgáfunnar frá 1946: Mennt eru boðaðir til hestaþings 6. ágúst 1228 (I 322–23). Hestaþing fer fram í Skagafirði sunnudaginn 8. ágúst 1238 (I 420). Vera má, að hestaþingin hafi oft fallið saman við leiðarþing, en þau hófust á sunnudegi í 15.–19. viku sumars.¹¹ Hestaþing virðast hafa verið háð á stöðum, þar sem einnig voru haldnar aðrar samkomur: Hestaþing er á Leiðarhólmi í Dölum á sunnudegi, líklega nálægt 1170 (I 101), á Kleifum í Gilsfirði um svipað leyti (I 102), á Vatnsenda í Vesturhópi, illindi hljótast af, 1184 (I 132), hestaþing að Hamri í Fljótum 1194 (I 183). Hestaþing mörg í Borgarfirði: Sumarið 1253 sendi Þorgils skarði Þórð Hítnesing vestan frá Stað á Ölduhrygg ‘suðr í Borgarfjörð at helga Þverárleið . . . Riðu þeir um daginn til leiðar, ok váru þar hestavíg mörg ok allmikil fjölmenni.’ (II 152).

HESTAVÍG Í ÞORSTEINS ÞÆTTI STANGARHÖGGS

Hér skal svo tekið eitt dæmi úr fornsögu, sem Broddi nefnir ekki í riti sínu. Sú frásögn, þótt stutt sé, sýnir gerla, hvernig hestaat fór fram og hvað gat af því hlotist. Þetta er Þorsteins þáttur stangarhögg, sem gerist í Vopnafirði. Þorsteinn, aðalpersónan, er sonur Þórarins bónda í Sunnudal, sem er orðinn gamall maður og sjónlíttill, en hafði verið rauðavíkingur á yngri árum. Þórður heitir húskarl Bjarna Brodd-Helgasonar á Hofi og lætur menn kenna þess, að hann er ríks manns húskarl. Þorvaldur og Þórhallur heita tveir ‘uppaustrarmenn’, þ.e. slefberar, sem fara með háðglósur milli manna. Síðan segir í þættinum:

Þeir Þorsteinn ok Þórður mæltu til hestaats ungum hestum. Ok er þeir ǫttu, þá vildi hestr Þórðar verr bítask. Þórður lýstr nú á skoltinn hesti Þorsteins, er honum þótti sinn hestr verr hafa, mikit högg. En Þorsteinn sá þat ok lýstr á móti hest Þórðar heldr meira högg, ok rann nú hestrinn Þórðar, ok æpðu menn þá með kappi. Þá lýstr Þórður Þorstein með hestastafnum, ok kom á brúnina, ok hljóp hon ofan fyrir augat. Þá risti Þorsteinn af skyrtublaði sínu ok bindr upp brúnina ok lætr sem ekki hafi at orðit ok biðr, at menn leyni þessu fǫður hans. Ok fell þetta þar

¹¹ Einar Laxness, *Íslandssaga I–ö*, Rv. 1977, bls. 45; *Grágás*, . . . *Skálholtsbók*, Khöfn 1883, bls. 638, og tilvísanir þar.

nú niðr. Þeir Þorvaldr ok Þórhallr höfðu þetta fyrir kallsi ok kolluðu hann Þorstein stangarhögg.¹² – Litlu fyrir jól um vetrinn risu konur til verks í Sunnudal. Þá stóð Þorsteinn ok upp ok bar inn hey ok lagðisk síðan niðr í bekk. Nú kemr Þórarinn karl innar, faðir hans, ok spurði, hverr þar lægi. Þorsteinn sagði til sín. „Hví ertu svá snimma á fótum, sonr?“ sagði Þórarinn karl. Þorsteinn svarar: „Við fá þykki mér at meta þat, sem hér er at vinna,“ sagði Þorsteinn. „Er þér ekki illt í höfuðbeininum, sonr?“ kvað Þórarinn karl. „Eigi kenni ek þess,“ sagði Þorsteinn. „Hvat segir þú mér, sonr, af hestaþinginu, því er í fyrra sumar var? Vartu ekki lostinn í svíma, frændi, sem hundr?“ „Engi þykki mér virðing í vera,“ sagði Þorsteinn, „at kalla þat heldr högg en atburð.“ Þórarinn mælti: „Ekki mundi mik þess vara, at ek munda ragan son eiga.“ „Mæl þú þat eitt um nú, faðir,“ sagði Þorsteinn, „er þér þykkir eigi ofmælt síðar.“ „Ekki mun ek hér svá mikit um mæla,“ sagði Þórarinn, „sem mér er at skapi.“¹³

Allir vita, hvert stefnir, þegar slík frýjuorð eru við höfð í fornsögu, þó að þátturinn endi raunar með sáttum Þorsteins stangarhöggs og Bjarna Brodd-Helgasonar að lokinni riddaralegri viðureign þeirra, eftir að Þórður húskarl Bjarna og uppaustrarmennirnir Þorvaldur og Þórhallur hafa fengið að hníga í gras.

YNGSTU HEIMILDIR UM HESTAVÍG

Með fornri íslenskri sagnaritun lýkur að segja frá hestavígum. Þau virðast t.d. aldrei nefnd í íslenskum annálum, hvorki fornum né í annálum 1400–1800, sem flestir hafa nú verið prentaðir. Alger undantekning er frásögn Jóns Espólíns af hestavígi, sem hann telur hafa farið fram á Bleiksmýrardal 1623 eða skömmu síðar. Þar sem sú frásögn á að vera þungamiðja þessarar ritgerðar, verður betur að henni vikið síðar.

Þó að beinar heimildir og frásagnir skorti, má hiklaust gera ráð fyrir, að hestavíg hafi haldist á Íslandi fram yfir siðaskipti. Að slepptri

¹² Annars staðar kemur fram, að hestastafurinn er einnig kallaður stöng. Sbr. *Íslenzk fornrit X*, bls 182.

¹³ *Íslenzk fornrit XI*, Rvík 1950, bls. 69–70.

frásögn Jóns Espólíns hefur að vonum löngum verið mest lagt upp úr svokallaðri Kýraugastaðasamþykkt, prestastefnusamþykkt Odds biskups Einarssonar frá 19. maí 1592, um þetta efni. Svo segir í 6. grein þeirrar samþykktar:

Item fyrirbjóði prestarnir hestaþing, vökunætur og smala-búsreiðir á helgum dögum, hvort það sker nótt eður dag. En dirfist nökkur að fara á því líkar samkomur og finnist þar nökkur sá, sem ekki hefur heyrt áður Guðs orð á þeim degi, þá skal hann klagast fyrir sýslumanninum. Item skulu prestarnir varast að gjöra nökkuð að þessari gleði, heldur hefta slíkan ósóma svo sem þeim er mögulegt.¹⁴

Í prestastefnugerð biskups á Alþingi 1592 er talað um 'vökunætur og hestaþing og slík ónytsamleg mannamót' í sömu andranni og skúr-goðadýrkendur.¹⁵

Á prestastefnum Odds biskups 1600–1601 er ítrekað bann við vökunóttum og hestaþingum 'undir helgar eða á helgum dögum', enda talin til hégómlegra mannamóta.¹⁶

Í skrá Þórðar lögmanns Guðmundssonar (d. 1608) um 'embætti hreppstjóra, . . . prestum til léttferlis', sem útgefandi Alþingisbóka Íslands virðist helst árssetja 1573, hljóðar 8. liður af 10 á þessa leið: 'Að varða við hestavígum eður vökunóttum á helgum dögum,' og raunar fjallar 7. gr. um 'að ei séu hafðar kaupstaða reiðir á sunnudögum.' Það kann þó að vera, að þessi skrá eða a.m.k. þessi tilfærðu atriði úr henni séu yngri og standi í sambandi við Kýraugastaðasamþykkt Odds biskups, og raunar ýjar útgefandi Alþingisbókanna að því.¹⁷

Fyrst bæði Skálholtsbiskup og lögmaður sunnan og austan hafa slíkan andvara á sér gegn hestavígum, hlýtur næstum að vera, að þau hafi verið iðkuð í tíð þessara tignu manna, eða fram undir 1600. Að banna leikana um helgar hefur sjálfsagt jafngilt því að leggja þá niður vegna margvíslegra sumaranna fólks. Undarlegt má þó vera að þess sjást engin merki, að Guðbrandur biskup, eldri samtímamaður Odds bisk-

¹⁴ *Alþingisbækur Íslands* II, bls. 255–6, 258. Sbr. og sama rit, bls. 263 (prestastefna í Stafholti, svar við skriflegum spurningum biskups). Í tilvitnun í *Alþingisbækur* í þessari ritgerð er stafsetning samræmd.

¹⁵ Sama rit, bls. 268.

¹⁶ Sama rit III, bls. 226.

¹⁷ Sama rit I, bls. 198.

ups og nokkru yngri en Þórður lögmaður, hafi hreyft legg eða lið til að berjast gegn hestavígum. Spyrja mætti: Er það af því, að hann ól næstum allan aldur sinn í mestu hrossahéruðum landsins, Húnavatnsþingi og Skagafirði? Um Guðbrand verður þó ekki sagt, að hann hafi skort siðavendni, t.d. þegar hann þrugaði í sálmabókarformála sínum 1589 gegn margvíslegum veraldlegum kveðskap, sumum að vísu misjafnlega smekklefum. Raunar gildir hið sama um formála Guðbrands að Vísnaðókinni 1612.¹⁸

Oddur biskup Einarsson andaðist 1630, og varð sonur hans, Gísli Oddsson (1593–1638), biskup í Skálholti eftir föður sinn til æviloka. Árið 1636 sendi Gísli biskup frá sér tvö umburðarbréf, annað dagsett 26. apríl ‘öllum veraldlegum yfirvaldsmönnum í Skálholtsstigi, dómendum, sýslumönnum og lögsagnarmönnum’, en hitt hreppstjórum, aðeins ársett, en ekki dagsett. Bæði eru bréf þessi sneisafull af siðferðilegri vandlætingu, og eru þar nefnd mörg herfileg dæmi um ókristilegt framferði manna, sem brýnt er fyrir hlutaðeigandi fyrirmonnum að sporna við. En ekki er þar einu orði minnst á hestavíg eða neitt, sem þau varðar. Má hiklaust gera ráð fyrir, að þau séu þá gersamlega af lögð í Skálholtsbiskupsdæmi. Þessi bréf Gísla biskups Oddssonar eru bæði birt á íslensku í kirkjusögu Finns biskups (*Historia Ecclesiastica Islandiæ* III, bls. 144–157 (Litra C) og bls. 157–163 (Litra D)). Raunar hafði Gísli biskup sent próföstum og prestum umburðarbréf 6. júlí 1632, fyrsta sumarið sem hann sat á biskupsstóli, en ekki verður séð, að hann hafi þar minnst á hestavíg (*Biskupasögur* I (Sögurit II), Rvík 1903–1910, bls. 213).

NÁTTÚRLEG HESTAVÍG

Vitanlega heyja íslenskir stóðhestar baráttu sín á milli, og hana harðvítuga, bæði í byggð og á heiðum uppi, þegar um hryssurnar er að tefla. Sú viðureign um aldir hefur vafalaust átt sinn þátt í því að halda hrossastofninum hraustum og harðfengnum. En hvað sem því líður, má segja, að enn fari fram ‘náttúrleg’ hestavíg á Íslandi, meðan hrossaræktarmenn hafa ekki alfarið tekið stjórnina í sínar hendur. Það er ekki heldur alveg víst, að menn rjúki til og skakki leikinn, þó að

¹⁸ Páll Eggert Ólason, *Menn og mennir* III, Rvík 1924, bls. 745–747; *Vísnaðók*, Hólmur 1612, Ljósprent, Kh. 1937, bl. 1 v.

svaðafengna viðureign beri fyrir augu. Um það skulum við leiða danskan mann sem vitni:

Nu til Dags arrangerer man vel ikke saadanne Kampe; men byder Lejligheden sig til at se en Hestekamp, lader Islændingen den sjældent gaa ubenyttet hen.

Naar Hingstene bliver tre til fire Aar gamle, bliver de stundom ondskafulde og gaar løs paa hverandre, og da er der Lejlighed til at se en Hestekamp. – Det var i 1896, at jeg besøgte Skagafjörður og Síra **Hallgrímur Thorlacius** paa Glaumbær Præstegaard. Han var en ivrig Hesteopdrætter – og havde ialt 150 Heste, som gik løse. Skagafjords-Ridehestene var iøvrigt vidt og bredt bekendt for at være særlig dygtige, fyrige og udholdende og det hændte ikke sjældent, at Hingstene sloges paa Græsgangene – hvilket hidlokkede Tilskuere, som med den største Interesse afventede Udgangen af Kampen, ofte uden at søge at skille de Kæmpende ad. Præsten fortalte mig, at der nylig havde været en saadan Hingstekamp: To Hingste, tilhørende hver sin Bonde, græssede paa Engene nede ved Hjeradsvötn og gik løs paa hinanden. De rejste sig paa Bagbenene, sloges med Forbenene og bedes. Saa vendte de sig pilsnart om og sloges med Bagbenene, for et Øjeblik efter igen at vende Fronten til. Skønt de flængede hinandens Skind, saa Blodet flød af gabende Saar, gjorde hverken den ene Hingsts Ejer eller den anden Ejers Huskarle, som var til Stede, længe noget for at skille Dyrene ad. Først da Tilskuerne en Timestid havde fulgt Kampen, og Bonden, som var Ejer af det ene Dyr, med Stolthed kunde konstatere, at *hans* Hingst havde faaet Overtaget, gjorde man Ende paa Kampen og drev de lemlæstede Dyr fra hverandre.¹⁹

HESTAVÍG OG VERÐLAG Á ALPINGISHÁTÍÐINNI 1930

Þó að svo hafi almennt verið talið hingað til, að síðasta hestavíg á Íslandi sé hestaat það, sem Jón Espólín segir frá í Árbókum sínum og hann telur hafa farið fram nálægt 1623, er óhjákvæmilegt að minnast á

¹⁹ Daniel Bruun, *Fortidsminder og Nutidshjem paa Island* (Ny omarbejdet og forøget Udgave), Khöfn 1928, bls. 299–300.

hestaat, sem fram fór á Pingvöllum 1930 í tengslum við Alþingishátíðina, sem lengi hefur verið og verður í minnum höfð.

Daníel Daníelsson (1866–1937), dyravörður við stjórnarráðið í Reykjavík, var mikill hestamaður og þúsund þjala smiður, nam ljósmyndagerð og bókband, vann að vesturfaraflutningum, stundaði búskap, verslun, brauðgerð, kaupskýlu og veitingasölu. Frægastur er hann þó e.t.v. af kvæði, sem Sigurður Z. Ívarsson orti í Spegilinn um það, þegar Jónas frá Hriflu sendi Daníel flengriðandi í apríl 1930 með bréf inn að Kleppi til að leysa dr. Helga Tómasson frá starfi þar.²⁰

Daníel gekkst fyrir stofnun Hestamannafélagsins Fáks í Reykjavík árið 1922. Þegar leið að Alþingishátíðinni 1930, mun Morgunblaðið einhvern tíma hafa getið þess í fréttum, að félagið Fákur ætlaði sér að efna til hestaats á hátíðinni. Svo er að sjá sem fregnin hafi vakið umtal og einhverjum hafi litist miðlungi vel á tiltækið. Af þessu tilefni kvaddi Daníel Daníelsson sér hljóðs í Morgunblaðinu hálfum mánuði fyrir hátíðina með grein, sem hann nefnir 'Hestaþing'.²¹ Tekur hann fram í upphafi, að það sé ekki 'Fákur' sem eigi hlut að fyrirhuguðu hestaati á Pingvöllum, 'heldur undirritaður, sem algerlega ber ábyrgð á hestaatinu þar.' Vegna þess 'að nokkur misjafnlega tilbúinn orðasveimur er þegar farinn að ganga hér um bæinn út af þessu væntanlega hestaati' tekur höfundur sig til og ritar skilmerkilega sögu hestaþinga, eftir því sem hún er kunn. 'Hestaatið í sumar á að vera til þess að gefa almenningi nokkra hugmynd um, hvernig friðsöm mót fóru fram í fornöld,' enda verði þess stranglega gætt, að engin meiðsl hljótist af, hvorki á mönnum né hestum. 'Um langan tíma hafa folar þeir, er notast eiga við umrætt mót, staðið hlið við hlið í hestúsi og aldrei hreyft þar hver við öðrum, en þá þeir hafa verið látnir út, hafa þeir oft glímt af mikilli list, án þess að hljóta meiðsl af. Það er því ástæðulaust fyrir þá menn, sem komnir eru til vits og ára, að vera að þenja sig út með vandlætningum, þótt 2–4 gradhestar séu látnir við þetta tækifæri sýna hestaþróttir til forna, vitandi þó, að árlega hefja²² gradhestar blóðuga bardaga, þá þeir á vorin ganga með hryssum, án þess að þessir sömu menn eður aðrir geti við gert.'²³

²⁰ Um Daníel, sjá annars *Íslenzkar æviskrár* og sjálfsævisögu hans *Í áföngum*, Rvík 1937.

²¹ *Morgunblaðið* 11. júní 1930, bls. 5–6.

²² Svo í blaðinu (prentvilla f. *heyja?*).

²³ Smávegis er hróflað við stafsetningu og setningu greinarmarkja hér.

Tekið skal fram, að Daníel var Húnvetningur að uppruna og vissi vel, hvað hann söng, þegar hestar voru annars vegar.

Svo rennur upp annar dagur hinnar rómuðu Alþingishátíðar, 27. júní 1930, bjartur og skínandi. Niðri á völlum eru hátíðarræður og þinghald. En inni í Bolabás undir Ármannsfelli var efnt til kappreiða 'Fáks', sem bæði innlendir menn og erlendir, sumir hverjir hinna síðar-töldu konungbornir, gerðu góðan róm að. Síðan fór fram hestavíg undir stjórn Daníels. Er þá best að láta samtímaheimild skýra frá undirtekum. En fyrst skal vikið lítið eitt að fjármálum og verðlags-skygni á þessum tíma. Tekið skal fram, að sémileg bjartsýni var ríkjandi þetta vor, enda var fjárhagskreppan mikla enn ekki skollin á hér á landi, þó að hún gerði raunar vart við sig í lækkandi fiskverði þá um haustið.

Íslendingar hafa aldrei þótt naumir á fé, þegar þeir eru komnir í hátíðarskap og skemmtanaham. Kassabílar voru í förum milli Þingvalla og Bolabáss, en mörgum óx fargjaldið í augum. Farið kostaði heila krónu hvora leið, og þriðja krónan fór í að greiða aðganginn. Þó varð þröng kringum bílana og færri komust að en vildu. Fjöldi manns fór gangandi aðra leið eða báðar, sumir vegna skorts á farkosti, aðrir í sparnaðarskygni. 'Var einkennileg sjón að sjá þann mikla manngúa, sem gekk í sporaslóð þvert yfir hraunið og mosapemburnar. Var þetta svo stór skari, að áður en lauk voru margar troðnar götur að líta alla leið úr Bolabás og niður á Leirur', segir í fréttum af þessari skemmtun.²⁴

Til samanburðar við almennt verðlag í landinu 1930 skal þess getið, að nokkrum dögum fyrir hátíðina var auglýstur *Þingvallaakstur* á hátíðina. Fargjöld hvora leið voru a) með fólksbílum kr. 10,00 sætið, b) með vörubílum með sætum kr. 5,50 sætið. Má gera ráð fyrir, að gjöld þessi hafi verið í hærra lagi (miðað við bílaakstur almennt á þessum tíma) vegna óvenjulegrar eftirspurnar. Kaup verkamanna í dagvinnu í Reykjavík, miðað við 10 stunda vinnudag, var kr. 1,30 á klukkustund,²⁵ en víða annars staðar á landinu var kaupgjald nokkru lægra og víðast hvar miklu lægra, einkum í dreifbýli, enda mátti verkalýðshreyfingín sín lítills nema í þéttbýli. Fimm hundruð krónur á mánuði þóttu

²⁴ *Morgunblaðið* 28. júní 1930, bls. 2, 4. og 5. dálkur, undir fyrirsögninni 'Kappreiðar í Bolabás'. Sami fyrirvari og áður um frágang hér.

²⁵ Ólafur Björnsson, *Þjóðarbúskapur Íslendinga*, 2. útg., Rvík 1964, bls 274.

allhá embættislaun. Blöð verkamanna og samvinnumanna töldu, að árslaun, sem færu yfir 8000 krónur, bæru vott um siðleysi og spillingu. Þó munu bankastjórar og ráðherrar hafa haft talsvert hærri laun á þessum árum.

En í fréttinni af kappreiðum í Bolabás í Morgunblaðinu, sem vitnað er í hér að framan, er örstutt viðbót, afmörkuð með litlu striki frá því sem áður er frá sagt:

Vel á minnst. Á eftir kappreiðunum átti að sýna hestaat. Hlakk-
aði fólk mikið til að sjá það og hafði þegar áður en seinasta
hlaupi lauk valið sér staði í brekkunum þar í grennd. En atið
misheppnaðist að mestu, og verði háð hestaat aftur, þá þarf að
haga því á annan hátt en hér var gert.

Eins og nærri má geta, hefur þessi dómur farið fyrir brjóstið á Daní-
el Daníelssyni. En þó lætur hann kyrrt liggja um hálfis mánaðar skeið.
Þegar Daníel hefur sótt í sig veðrið, hefur hann þetta að segja:

Ýmsir af þeim herskáustu mönnum, sem viðstaddir voru hestaat-
ið á Alþingishátíðinni á Þingvöllum 27. f.m., létu óánægju sína í
ljósi yfir, að graðhestar þeir, sem þar var atið (svo), hefðu ekki
bitist af nægri grimmd.

Í greinarstúf, er ég reit í Morgunblaðið skömmu fyrir hátíðina,
gat ég þess, að ég myndi gæta þess við atið, að hestarnir hlytu
sem allra minnstar skemmdir, en hins vegar vildi ég leitast við að
sýna, hvernig friðsöm hestaat (svo) til forna myndu hafa farið
fram. Hvernig mér hefir tekist að uppfylla það loford má lengi
deila um, því sitt sýnist hverjum um þetta sem annað, en ljós-
myndir þær, er ýmsir ljósmyndarar tóku þar af atinu, sýna
glögg, hvernig það fór fram, og bera margar þær myndir með
sér, að folarnir bitust, og eitt var víst, að þeir risu vel upp, en
börðust ekki með afturfótunum, enda hefði það getað orðið
ónotallegt fyrir þá menn, sem næst tróðust að girðingunni, sem
folarnir voru í.

Hinsvegar játa ég, að innan handar var fyrir mig að láta folana
berjast og bitast af meiri grimmd en þeir gerðu. Slíkt má gerast
upp á tvennan máta. Annar máttinn er sá að hafa hryssur í nánd
við folana, en hinn er sá að keyra hestana fram með þar til gerð-

um stöfum.²⁶ Þetta hvorutveggja var viðhaft til forna og stundum víst í ríkum mæli, og gafst það upp og ofan vel.²⁷

Ekki er höfundur þessarar ritgerðar kunnugt um, að efnt hafi verið til hestaats sem leiks á Íslandi síðan 1930, en enn leika hross frjáls í sum-arhögum víða um land. Fæst af því, sem þar gerist, hefur verið skráð á bækur, fest á léreft eða filmað.²⁸

JÓN ESPÓLÍN UM HESTAVÍG Á BLEIKSMÝRARDAL 1623

Þá er komið að Jóni Espólín og hinni kunnu frásögn hans um hestavíg-ið á Bleiksmýrardal. Árbækur hans (I.–XII. deild, Khöfn 1821–1855) taka yfir tímabilið 1262–1832. Þær eru stórbrotin og stórmannleg til-raun til að skrifa samfellda sögu þessa tímabils. Jafnan verða þær taldar meðal merkisverka í íslenskri sagnaritun, hvað þá ef þær eru metnar í samræmi við það gildi, sem þær höfðu fyrir sinn tíma. Að vísu er mjög auðvelt að benda á agnúa á þessu mikla riti, svo sem óeðlilega niðurbúttun efnisins vegna árbókarformsins og ofurgnótt ættfræðiefnis og persónufróðleiks, sem liggur utan við söguþráðinn. Þó að heimildir Jóns Espólíns hafi enn ekki verið kannaðar til hlítar, er ljóst, að hann styðst mjög við annála, sem fæstir höfðu verið prentaðir um hans daga, en einnig við ýmiss konar sagnarit, svo sem biskupasögur Jóns Halldórssonar, Kirkjusögu Finns biskups (á latínu, en ætti skilyrðis-laust að þýða á íslensku), æviminningar, prentaðar sem óprentaðar, og

²⁶ Ummæli um hryssurnar og nærveru þeirra minna á tilsvor Finns jarls Árnasonar í Heimskringlu, er Haraldur konungur Sigurðarson gaf honum kost á, teknum höndum í Nizarorustu, að þiggja grið af frændkonu sinni Þóru (Þorbergsdóttur Árnasonar, drottningu Haralds, sem víðstödd var orustuna): 'Eigi er nú undarligt, at þú hafir vel bitizk, er merrin hefir fylgt þér.' (*Heimskringla* III, Rvík 1979, bls. 155). Þakksamleg ábending dr. Lúðvíks Ingvarssonar. – Í lýsingum Íslendingasagna á hestavígum er ævinlega gert ráð fyrir, að etjandi hafi staf eða stöng í hendi til að styðja við og hvetja hest sinn. Beiting stafsins verður oft helsta misklæfarefnið í hestavígum. Sbr. tilvitnun í Þorsteins þátt stangarhöggs og neðanmálsgr. 12 (bls. 13–14 hér að framan.)

²⁷ *Morgunblaðið* 12. júlí 1930, bls. 2, 3. dálkur.

²⁸ Í áður tilvitnuðum ritum eftir Svale Solheim (neðanmálsgr. 5 hér að framan) kemur fram, að hestavíg hafa haldist miklu lengur í Noregi en á Íslandi. Samkomur, sem þar í landi kölluðust *skeidet*, þar sem fram fóru bæði kappreiðar og hestavíg, voru bannaðar og lögðust af sums staðar á árunum 1820–1830, en dæmi um hestavíg uppi til selja í Noregi eru kunn fram yfir 1890. Orð í máli Suðureyjabúa eru talin benda til, að í eyjunum hafi farið fram hestavíg fyrir á öldum.

mætti svo lengi telja. Alþingisbækur, tilskipanasöfn o.fl. þess háttar. Þess verður og að gæta, að Árbækurnar eru aðeins eitt þeirra mörgu og miklu ritverka, sem Jón Espólín samdi eða þýddi um dagana, flest enn óprentað. Hann gerði mikla og merka tilraun til að koma á nýjum sagnastíl. Leit hann þá mjög um öxl til gamallar íslenskrar sagnahefðar og gerðist þá stundum nokkuð fornrytur. Áhrifa frá honum gætir talsvert meðal yngri samtíðarmanna hans, eins og t.d. hjá Gísla Konráðssyni fræðimanni. En það urðu þó fremur menn eins og Sveinbjörn Egilsson, Jónas Hallgrímsson og aðrir Fjölnismenn, íslenskir þjóðsagnaritarar, Jón Sigurðsson og ýmsir samtíðarmenn hans, sem höfðu úrslitaáhrif á íslenskt ritmál í nútímastíl með því að virða óspillt íslenskt talmál, eins og það hafði varðveitst á vörum þjóðarinnar, og auðga það eftir þörfum að nýyrðum af innlendri rót eða í samræmi við gamla hefð.

Eins og áður er lauslega dregið á, er í Árbókum Jóns Espólíns frásögn af hestavígi, sem hann virðist árssetja 1623 eða mjög nálægt þeim tíma. Mér vitanlega hefur aldrei verið bent á, hver var heimild Jóns fyrir þessum atburði. Frásögnin hefur orðið mjög kunn og jafnan verið til hennar vitnað sem sannfræði um síðasta hestavíg á Íslandi. Sigurður Nordal telur verk Jóns Espólíns (Árbækurnar) bera 'ekki einungis vott um dæmafáan fróðleik og elju, heldur einnig skilning og dómgreind, og er ritað á kjarnmiklu og hreinu máli, sem ber mjög af stíl lærðra manna á 18. öld.'²⁹ Frásögnina af hestavíginu tók hann upp í báðar útgáfur lestrarbóka sinna (1924 og 1942, þó í bæði skiptin ásamt öðrum köflum) sem sýnishorn af ritmennsku Jóns.

Skal nú birt hér þessi frásögn úr Árbókunum orðrétt eins og höfundur gekk frá henni og engu sleppt af því, sem í kringum hana er loðir við hana að vissu leyti. Eftir að Jón Espólín hefur fyrir skömmu hafið að rekja atburði ársins 1623, farast honum svo orð:

Um haustið lét Sigurður Hrólfsson á Víðimýri, sýslumaður í Þingeyjarþingi, dóm ganga um deilu Sveins Jónssonar á Illhugastöðum, er kallaður var hinn ríki, og Einars Eiríkssonar, hinn XVÍda dag Septembris; þótti Þingeyingum hann fjærri sitja, þar sem þeir voru í Skagafirði bræður. Þar sátu þeir til vissu þrír Hrólfs synir, Sigurður og Þorbergur sýslumenn og Bjarni lög-réttumaður, sá er harkið gjörði fyrrum syðra, hann var faðir

²⁹ Sigurður Nordal, *Íslensk lestrarbók*, Rvík 1924, bls. 103.

Þorsteins, föður Hrólfs á Álfgeirsvöllum; en Bessi Hrólfsson veit eg ei hvert þar var eður sá, er bjó að Urðum; hann var lögréttu- maður og faðir Ingimundar á Írafelli og Rafns vestra; margir voru þeir gildlegir. En Sveinn hinn ríki, sá er getið var, á Ill- hugastöðum í Fnjóskadal, er sagt hafi átt V hundruð sauða, og léti eitt ganga á dalnum á vetrum, annað í Tungu í Fnjóskadal, þriðja í Reykjafjalli, en hina yngstu í sellandi; eitt sumar er sagt hann hafi tekið III hundruð sauða, og rekið eitt í Húsavík, ann- að á Akureyri, þriðja í Hofsóss, og selt fyrir peninga, og látið alla fallið mundi hafa á komanda vetri, nema svo væri lógað, og hafi þá orðið fellivetur; er enn svo sagt hann hafi fólgið fé sitt í jörðu. Hestavíg héldust við í landi hér, langt fram á daga Odds biskups Einarssonar, sem fyrr var sagt, og nú er hér var komið, bjó Sig- mundur að Garðsá í Kaupangssveit og var vel fjáreigandi; var illt með þeim Sveini, en þeir kappsmenn báðir. Sigmundur átti hest vindóttan, vaninn til vígs, hann gekk á dalnum fyrir vestan Fnjóská, og var kallaður Fnjóskadals afrétt allur framdalurinn til ódeilu. Hesturinn var oftast í hólunum, sem síðan eru kallaðir Vindhólar, en þó tel eg eigi vissu fyrir örnefnum af þessu, þó menn viti gjörla, að mennirnir voru uppi. Sveinn bóndi átti bleikan hest vígtaminn, hann gekk framur á dalnum fyrir austan ána, þar sem heitir Bleiksmýri, en annað tveggja er missagt um göngu hans eða lit, nema svo sé, að Sveinn hafi valið beitina eftir hestinum, því að miklu var fyrri kallaður Bleiksmýrardalur. Þeir Sveinn og Sigmundur mæltu mót með sér að reyna hesta sína og etja þeim á dalnum; voru þeir seinastir hestar vandir til vígs í Norðurlandi eða á Íslandi öllu. Þeir hlóðu tvo garða á Vindhóla- nesi, sem enn sér merki til, og öttu hestunum milli garðanna, en menn hjuggu sér rjóður fyrir ofan í hólunum, þeir sem vildu á horfa, því að til vorra daga hefir verið skógland mikið í Fnjóska- dal. Vindur var stærri og stirðleiknari, en Bleikur minni og mjúkari; sviptust þeir lengi og hlupust á, en svo féll, er ei var vant, nema kunnáttuleysi hafi valdið, þeirra er fylgja áttu, að Bleikur tók á nára Vinds og reif á hol, svo að út héngu innfyli; Vindur stökk á garðinn og braut í skarð mikið og féll síðan dauð- ur, en Bleikur hljóp yfir ána, fram í stóðið á dalnum. Sigmundur þykktist mjög við missir hestsins og óvirðing sína, er hönum þótti, og kvað þetta verða mundi seinast hestavíg þar nyrðra;

varð fátt um kveðjur með bændum. Sveinn var auðgastur maður að gangandi fé í Fnjóskadal, en það bar til vorið eftir hestavígið á hvítasunnumorgun, að sauðamaður Sveins fann gemling dauðan í kílfyrir neðan túnið. Sveini brá illa við og tók birkilurk mikinn og braut snjóbrúr af kílfnum og segir illt, ef hann drepir fyrir sér fleiri kindur; en er Jón prestur Tómasson frá Hálsi, bróðir Sigfúsar, sveins Odds biskups, reið þangað til embættisgjörðar, sá hann Svein liggja dauðan í kílfnum á grúfu með birki-fork í hendi, en þar heitir Sveinspollur, er hann lá; en nokkru síðar var vitjað um stóð á Bleiksmýrardal, og var Bleikur dauður í Bleiksmýrargröf; ætluðu menn um sama leyti orðið hafa sem lát Sveins, og var eignað fjölkynngi Sigmundar á Garðsá. Má þetta hafa fyrir satt, þó örnefni skakki eða séu missögð, þar sem heima stendur um menn alla, allt þar til er rök verða leidd á móti með sannindum; var Sveinn bóndi, sá er getið er, faðir Ólufar, móður Magnúsar, föður Sveins, föður Tómasar, föður Sölva, föður Sveins lögmans; en frá Sigmundi er komin Garðsárætt í Eyjafirði; en söguna um hestavígið heyrða eg af Pingeyingi einum í æsku, er svo var gamall, að muna mátti þá menn gamla, er mundu Sigmund, og var hún þá skrásett.³⁰

Svo mörg eru þau orð. Það er ekki að furða þótt spurt sé: Hvaðan kom Jóni Espólín þessi fróðleikur um þetta sögulega hestavíg, sem um sumt minnir á íslenskar fornsögur? Sá er þó hinn mikli munur á, að nú er ekki leitað hefnda með vopnum, heldur er beitt göldrum til að ráða niðurlögum sigurvegarans, búfénaðar hans og hests. Í lokin er vísað til munnlegrar frásagnar, en það atriði þarfnast betri athugunar við síðar.

POSTULÍNSGERÐ DANA Á 18. ÖLD

Áður en vikið verður að þeim mönnum, sem riðnir eru við atburði í þessari dramatísku frásögn, og bent á heimild, sem fullvíst má telja, að Jón Espólín hafi haft fyrir sér, er nauðsynlegt að rifja upp fyrir sér nokkur atriði úr sögu postulínsgerðar í Danmörku.

³⁰ *Íslands Árbækur* í söguformi, VI. deild, Khöfn 1827, bls. 21–22. Stafsetning er hér færð í nútíðarhorf, enda er stafsetning Jóns Espólíns mjög svo fyrnd, alltaf tilgerðarlega og stundum ranglega. Mjög auðvelt er fyrir þá, sem það girnast, að lesa texta höfundar á Árbókunum.

Postulínsgerð Dana er ekki sérlega gömul, og í þeirri iðngrein hafa sannarlega skiptst á skin og skúrir, eins og við vill brenna í flestum atvinnugreinum. En hvað sem efnahagsmálum líður, mun óhætt að telja danskt postulín háþróaðan listiðnað. Hugmyndir um steinefni á Íslandi, sem kynnu að koma þessari iðngrein að notum, skutu tiltölulega fljótt upp kollinum. Íslendingar og menn, sem kunnu skil á íslenskum efnum, komu snemma við sögu danskrar postulínsgerðar.

Fyrstu tilraunir til postulínsframleiðslu í Danmörku eru taldar hafa farið fram árið 1731, en hvort tveggja er, að heimildir eru rýrar um þessa tilraun og engin sýnishorn eru til af framleiðslunni. En árið 1759 hóf franskur maður að nafni Louis Fournier postulínsframleiðslu í Danmörku. Þó að starfsemi hans stæði aðeins fram til ársins 1765, bar hún ágætan árangur, og þau fáu eintök, sem enn eru til af framleiðslu Fourniers, þykja nú hinir merkustu safngripir. En árið 1765 kemur til sögunnar danskur efnafraeðingur og lyfsali að nafni Frantz Henrich Müller og tekur við ofnum og framleiðsluadstöðu Fourniers. Leiddu þessi eigendaskipti brátt, en þó eftir vonsvik um söfnun nægilegs hlutfjár, til stofnunar Hins konunglega danska postulínsfélags, sem hóf framleiðslu úr leir frá Borgundarhólmi árið 1772. Hinn 13. mars 1775 fékk félagið einkaleyfi (ýmist nefnd Privilegium eða Monopol í heimildum mínum) til framleiðslunnar í öllum ríkjum og löndum Danakonungs. Er jafnan talið, að árið 1775 skipti sköpum í postulínsgerð Dana.³¹

Margt stuðlaði að því, að á því tímabili, sem hér hefur verið til umræðu, er farið að gefa íslenskum steinefnum og jarðefnum miklu meiri gaum en áður. Skynsemisstefnan (rationalisminn) sem lifði sitt blómaskeið á síðari hluta 18. aldar, átti drjúgan þátt í því, að áhugi á hvers konar náttúrurannsóknnum jókst til stórra muna, ekki síst ef vænta mátti, að slíkar rannsóknir færðu mönnum björg í bú. Þó að okkur þyki efnahagsástand Íslendinga óbjörgulegt á þessu tímarskeiði, er því ekki að neita, að nokkuð bólar á nýjungum og mikið er rætt og ritað um eflingu atvinnulífs á Íslandi um þetta leyti. Skulu hér aðeins nefndar Innréttingarnar í Reykjavík og önnur umsvif Skúla fógeta Magnússonar, sem hófust upp úr miðri öldinni, rannsóknarferðir Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar um landið á árunum 1752–1757 og hin

³¹ Hér er aðallega stuðst við greinina 'Dansk Porcelæn' í *Salmonsens Konversationsleksikon* V, bls. 788–789, og *Dansk biografisk leksikon* undir 'Müller, Frantz Henrich'.

stórmerka ferðabók þeirra félaga, sem út kom í Sórey árið 1772, þar sem gerð er hin ágætasta grein fyrir rannsóknnum þeirra. Var sú bók um langan aldur grundvallarrit fyrir þá útlendinga, sem þurftu og hirtu um að fræðast um Ísland og íslenska landshagi, enda var ritið snemma þýtt bæði á þýsku, ensku og frönsku. Í þriðja lagi skal svo nefnd starfsemi landsnefndarinnar fyrri, sem sat á rökstólum 1770–1771 og fjallaði framfarir öllu um íslensk efnahagsmál. Að lokinni rækilegri gagnasöfnun og umfjöllun um hag landsins skilaði nefndin skýrslu til danskra stjórnvalda. Er þar brotið upp á ýmsum nýjungum, sem sumar hverjar áttu framtíð fyrir sér. Á grundvelli skýrslunnar var gefinn út konungsúrskurður um ráðstafanir til viðreisnar Íslands 21. mars 1774.³² Kveður þar talsvert við annan tón en oft endranær, bæði fyrir og síðar, í plöggu danskra stjórnvalda. Jafnvel launverslun Íslendinga við erlendar þjóðir, sem áður hafði verið kaupmönnum og stjórnvöldum mikill þyrnir í augum, er talin bæði óveruleg og ósáknæm. Sérstakur kafli (Art. XII) er þar um íslenska steina og jarðvegstegundir á Íslandi, sem kunni að mega nýta, en ekki er þar nefndur postulínsleir eða svokölluð *bleikja*, sem kemur síðar við sögu í þessari ritgerð. Í Ferðabók Eggerts og Bjarna er allnákvæm lýsing á ýmsum íslenskum leirtegundum, þar á meðal bleikju, sem sögð er hafa fundist í Mókollsdal í Fellssókn í Strandasýslu:

Tvö afbrigði eru til af henni, annað er hvítt og fíngert, en hitt er bleikt eða gulleitt og oft dálítið grófara. Fíngerða afbrigðið er límkennndara og seigara en hitt og þolir allvel eld og ólgar ekki í saltpétursýru. Það er bragðlaust að mestu, en þurrt og barkandi. Bleika afbrigðið er lítið eitt súrt. Margir nota það bæði sem duft og plástra við sár og meiðsli, og reynist það vel, og til þeirra hluta sækja menn bleikjuna langt að.

Að lokum er sögð grátbrosleg saga af leiguliða einum, sem hugkvæmdist 'að gjalda landsdrottni sínum bleikju í staðinn fyrir smér, því að torvelt er að þekkja það sundur, ef fljótt er á lítið.' En upp komast

Minna en vænst var var að græða á Victor P. Christensen, *Den kgl. danske Porcelainsfabrik i 18. Aarhundrede*, Khöfn 1938.

³² *Lovsamling for Island IV*, bls. 34–50. (Kongelig Resolution ang. Foranstaltninger til Islands Opkomst).

svik um síðir, hér sem endranær, og varð bóndi að súpa seyðið af því.³³ Ekki er þess getið á þessum stað, að bleikjan sé gagnleg eða nothæf til postulínsframleiðslu, enda er varla kominn mikill hvað þá almennur áhugi á postulínsgerð í Danaveldi á þeim árum, er þeir Eggert og Bjarni ferðuðust um landið.

Annað er svo uppi á teningnum, þegar Ólafur Olavius (1741–1788) leggur hér land undir fót á árunum 1774–1775. Í Ferðabók hans, sem kom út í Kaupmannahöfn 1780, er talsvert um bleikjuna fjallað. Hún er sögð:

Þung, mjúk leirtegund, sem ýmist er hvít eða bláhvít á litinn. Leir þessi freyðir ekki, hvorki í saltþéturssýru né brennisteinssýru, og hann líkist fullkomlega postulínsleirnum á Borgundarhólmi, og ætti að mega nota hann á sama hátt . . . Stundum er hann notaður í sápu stað, og gerir hann að því leyti sama gagn og hún, að hann leysir óhreinindin úr fötunum, þótt með ólíkum hætti sé. Ég er og þeirrar skoðunar, að vel mætti nota báðar þessar leirtegundir til málningar, ef þær væru blandaðar með fernisolíu, og hef ég gert tilraunir með það; reyndust þær nothæfar, ef ekki er völ á öðru betra, en þó þótti einkum hvíti leirinn vera of kjarnlítill (*vanta corpus*). Ef leir þessi reynist hæfur til postulínsgerðar, er sá galli á, að erfitt er um útflutning á honum, vegna þess hve langt er til næstu hafnar, hvort sem er Skagaströnd eða Reykjarfjörður, nema siglt yrði til Bitrufjarðar eða Steingrímsfjarðar, og er það þó dagleið í burtu, því að aldrei hefur skip komið á Kollafjörð né mun heldur koma þar. Annars hafa rannsóknir leitt í ljós, að nálægt 1/5 af bleikju þessari er álún.³⁴

Auk þess sem hér greinir, fjallar Jón Eiríksson konferensráð á sama stað í neðanmálsgrein um téðan leir og möguleika á að prófa nothæfni hans til postulínsgerðar í Kaupmannahöfn og vitnar þar til konungsúrskurðar um fyrirhugaða rannsóknarferð Nicolais Mohr (1742–1790) til Íslands. Hvergi kemur fram í riti Olavíusar, hvorki í prentuðu útgáf-

³³ Eggert Olafsen og Biarne Povelsen, *Reise igiennem Island*, Sórey 1772, kafli nr. 565. (Í íslensku þýðingunni frá 1943, I. bindi, bls 271–272).

³⁴ Olaus Olavius, *Oeconomisk Reyse*, Khöfn 1780, grein nr. 224 (bls. 566–567), *Ferðabók* (íslensk þýðing) II, Rvík 1965, bls. 195–6.

unni né handriti því, sem til er í rentukammerskjöllum í Þjóðskjalasafni, að hann hafi lagt leið sína inn á Bleiksmýrardal.

Nicolai Mohr var Færeyingur og ferðaðist um Ísland sumurinn 1780 og 1781 til að rannsaka náttúru landsins, en á árunum 1776–1778 hafði hann ferðast um Færeyjar í sama skyni og safnað þar merkjum gögnum til lýsingar á eyjunum. Frá hans hendi kom svo út ritið *Forsøg til en islandsk Naturhistorie, med adskillige oekonomiske samt andre Anmærkninger*, Khöfn 1786. Þar er einnig nokkurn fróðleik að finna um ýmsa þjóðtrú á Íslandi tengda náttúrufyrirbærum, sbr. tilvísanir í rit hans í Þjóðsögum Jóns Árnasonar. Síðustu æviár sín var Mohr umsjónarmaður (kontrollør) við Konunglegu postulínsverksmiðjuna í Höfn, en féll frá á besta aldri. Áðurnefndur konungsúrskurður sýnir ljóslega þann áhuga, sem var í Danmörku á postulínsleir á Íslandi. Verður ekki annað séð en Jón Eiríksson (1728–1787), sem hin síðari ár var meðal valdamestu manna í danskri stjórnslu, hafi haft manna mestan áhuga á postulínsleir á Íslandi. Það þarf vart að taka það fram, að það hvarflaði ekki að nokkrum manni að reisa postulínsverksmiðju á Íslandi, heldur hefur vafalaust átt að tryggja Hinni konunglegu dönsku postulínsgerð, sem einkaleyfið hafði, nægilegt hráefni. Í konungsúrskurðinum segir meðal annars:

Vi ville allern(aadigst), at fra Kammeret skal bidrages til den Undersøgnings-Reise i Island, som Directionen for Vores Porcellains-Fabrik ønsker at maatte skee ved Studenten Mohr, og maa ham til de 100 Rd., ham af Fabrikkens Cassa maatte vordet tilstaaede, gives et Tilskud af 200 Rd. aarlig i 2 Aar . . .

Síðar kemur fram í úrskurðinum, að Mohr skuli leggja höfuðáherslu á að rannsaka postulínsleirinn, enda er úrskurðurinn sendur stjórn postulínsverksmiðjunnar ásamt öðrum, sem málið varðar.³⁵ Í riti Mohrs er talsverð greinargerð um leirinn í Mókollsdal,³⁶ en það rit er raunar yngra en það tímabil, sem varðar þessa ritgerð. Konungsúrskurðurinn er frá 17. apríl 1780.

Á árunum 1778–1779 felur rentukammerið eða réttara sagt deildin Vestindisk-Guinæisk Rente samt General Toldkammer, sem fór með Íslandsmál á þessum tíma, Jóni Jakobssyni (1738–1808) sýslumanni á

³⁵ *Lovsamling for Island IV*, bls. 529–530, og formáli Jóns Eiríkssonar að Oeonomisk Reyse, bls. CXCIV (Íslensk þýðing I, bls. 118–119).

³⁶ *Forsøg til en islandsk Naturhistorie*, Kh. 1786, bls. 287–293.

Espihóli í Eyjafirði, föður Jóns Espólíns sýslumanns og sagnaritara, að annast tvennar jarðvegsrannsóknir, aðrar í Siglufirði vegna blýantssteins (grafits), sem þar hafði fundist, en hinar á Bleiksmýrardal til að ganga úr skugga um, hvort þar sé að finna bleikju, sem nothæf væri til postulínsgerðar.³⁷

GRAFÍTNÁMA Í SIGLUFIRÐI

Um rannsóknirnar í Siglufirði skal ekki fjölyrt hér. Fróðleikur um þær er auðfundinn í Ferðabók Olavíusar, Landfræðissögu Íslands eftir Þorvald Thoroddsen og náttúrusögu Mohrs. Þó get ég ekki stillt mig um að birta hér skýrslu, sem Jón Jakobsson sendi rentukammerinu með bréfi sínu 6. september 1779. Bæði er það, að mætavel er frá skýrslunni gengið og ekki er vitað til, að náttúrufræðingar síðari tíma hafi gefið henni gaum.

Epter þess Hälöflega Rentu og General Toll Cammer Collegii Nädugu Skrifte af Dato 5ta Junii Næstl(idens) til Syslumannsens yfer Wödlu-Syslu Sr Jöns Jacobssonar samt velnefnds Syslumannsens þar á grundvölludum Foranstaltninger og Befalning-umm: Höfum vier underskrifader þann 25ta Augusti Mänadar byriad ad visitera og Nöye rannsaka Blyantz ædena i Siglufyrde og er Äsigkomulaged sem Filger.

1°. Ädinn stendur inni Klettenn Kringlött vid einn litenn Melhöl, likast því sem Kvistur Stendur i Tre, half Dönsk alenn ad framann i 4^r Kant, a hvörn veg. Enn Kletturinn sem hun i Stendur er 9^u alner a breidd, en 7 Alner a Hæd möt Sudaustri.

2°. Þad sem nädst hefur, og Kammer Secretaire Olavíus var sendt i Firra, og nu er utbrotid, er ad Leingd 7 fet, edur³⁸ 3 ½ al(en), og ecke gätum vier framar til Blyantz ædarennar formerkt i Fiallenu nu; Enn

3°. Blyantz ertz Stikke sendast H^r Syslumannenumm her med effter befalning; hitt sem Nädst hefur, Jnnpöckum vier med heye

³⁷ Fyrir utan bréfaskipti, sem vísað verður til síðar, minnst Jón Jakobsson á fyrir-mæli um þessar rannsóknir í Espihólsannál 1778: 'Kammeret befalar: . . . blýant í Siglufirði undirsækist' og við árið 1779: 'Kammercollegium befalar: . . . blýantsgangurinn í Siglufirði undirsækist enn á ný, sömuleiðis bleikja á Bleiksmýrardal.' (*Annálar 1400-1800 V*, bls. 163 og 165).

³⁸ Þetta orð er skrifað milli lína í hdr., á milli orðanna fet og 3 ½, og vísað hér inn.

i millum laganna i halftunnur sem velbentar skulu leverast til Kaupmannsens a Hofsös nu i Haust, ädur Skip þar Sigler.

4°. Vonum vier sameigenlega, það Häloflega Collegium siäe oss Fataka menn skadlausu fyrer vorar Reisur, Ervide, og ömak vid þesse befóludu Erende: Hvar til vid vonum, h' Sýslumadurinn Sr Jon Jacobsson, og so effter billegheitum Recommender(e) oss.

D(ie) 25 Augusti 1778	Höfn i Siglufyrde
Jon Gudmundsson	Gudvardur Eyriks Son
Prestur til Hvanneyrar	Sýslumansens Sr: Jons Jacobs Sonar
(Innsigli)	fullmektugur frá Tungu i Fliötum
Porsteinn Jóns Son	(Innsigli) ³⁹
Reppstiori i Hofn i Siglufyrde	Guðmundur Magnus Son
(Innsigli)	Bonde i Holum i Austur-fliötum
	(Innsigli) ⁴⁰

Eins og fram kemur í skýrslunni, er bréf rentukammersins til Jóns Jakobssonar dagsett 5. júní 1778. Það bréf er að finna í skjalasafni Eyjafjarðarsýslu (í böggli II A 2) og raunar einnig í bréfabók rentukammers, en bréfabækur þess eru til í ljósriti í Þjóðskjalasafni.

RANNSÓKNIR Á BLEIKSMÝRARDAL

Í bréfaskiptum rentukammersins og Jóns Jakobssonar sýslumanns tengjast Bleiksmýrardalur og hugmyndir um gnótt postulínsleirs mjög traustum böndum, og fer þá svo, að sýslumanni berst að eyrum saga um hestavíg endur fyrir löngu. Fyrir þeim, sem söguna segir, vakir það bersýnilega að skýra uppruna nafnsins Bleiksmýrardalur og kveða niður þá kenningu, að nafnið standi í sambandi við hina göfugu bleikju,

³⁹ Guðvardur er víslega sá sami maður, sem bjó í Tungu í Stíflu a.m.k. 1799–1805 og dó 15. nóvember 1814, 88 ára. *Jarða- og búendatal í Skagafjarðarsýslu*, 4. hefti, Rvík 1959, bls. 142. Sbr. og *Mannatal á Íslandi 1801, Norður- og austuramt*, Rvík 1980, bls. 177 (Tunga).

⁴⁰ *Íslands Journal rentukammers 4 nr. 563* (fylgiskjal). (Askja Rtk 39. 10 í Þjóðskjalasafni). – Vafalaust hefur blýgrýtið (grafítið) í Siglufirði átt að tryggja blýanta-verksmiðju í Danmörku nægilegt hráefni. Nicolai Mohr varð ekki meira ágennt en svo í leit sinni að grafíti í Siglufirði, að hann fékk aðeins grafít í hálfan vettling. *Forsög til en islandsk Naturhistorie*, Kh. 1786, bls. 343–345. – Sbr. og Þorvaldur Thoroddsen, *Landfræðissaga Íslands III*, Kh. 1902, bls. 79–80.

sem henti til framleiðslu borðbúnaðar og skrautmuna handa fagurkerum. Rentukammerið kemst m.a. svo að orði undir lok í bréfi til Jóns Jakobssonar, dagsettu 24. mars 1779 (Skjöl Eyjaf.s., II A 2 í Þjskj.s.):

Og da der i den saakaldede Bleÿkemÿredal i Øefiords Sÿssel, skal findes et slags Jord, som formodes at være tienlig til Porcellain, saa vilde Hr. Sÿsselmanden og saa deraf besørge et Quantum, med den Forsigtighed at Jordarten bliver saavidt muelig reen og uden Blanding med andre, opgravet og hidsendt, da Bekostningerne paa begge deele, efter en af Ham paa det nöyeste betinget og attesteret Regning skulle blive godtgiorte.

Ekki hefur tekist að rekja, hvaðan þessar hugmyndir um leirinn bleikju á Bleiksmýrardal eru runnar, enda er hvergi nærri öruggt, að það sé nokkurs staðar skráð. Ekki verður séð, að náttúrufræðingar eða aðrir rannsóknarferðalangar á 18. öld hafi lagt leið sína inn á Bleiksmýrardal. Harla eftirtektarvert er það, að skömmu fyrir innrituðust tveir Íslendingar í Listaháskólann (Kunstakademiet) í Kaupmannahöfn, þeir Sæmundur Magnússon Hólm og Rafn Þorgrímsson Svarfdalín (um 1756–1814), sem báðir innrituðust árið 1776. Um svipað leyti og þessir menn stundaði þar einnig nám Ólafur Ólafsson, síðar prófessor í Kóngsbergi, en hann kann þó að hafa hafið þar nám nokkru síðar en hinir. Sæmundur var Skafftellingur, Ólafur Skagfirðingur, en Rafn Eyfirðingur að uppruna. Faðir Rafns var Þorgrímur bóndi og hreppstjóri á Þverá í Öxnadal Jónsson prests á Myrká Ketilssonar, en að svo stöddu skal ósagt látið, hvernig Rafn tengist Svarfaðardal. Hann skrifaði sig raunar Raben Svardahlyn, svo að hugsanlegt er, en þó ekki líklegt, að hann kenni sig við Svartárdal, bæ eða dal. Rafn er líklegastur þessara manna til að þekkja eitthvað til Bleiksmýrardals eða geta gert sér einhverjar hugmyndir um hann. Því miður er margt á huldu um ævi Rafns, en svo mikið er um hana vitað, að starfsferill hans er nátengdur postulíni. Rafn er á nemendaskrá Akadémiunnar til vors 1778, en árið eftir gerist hann rósamálari (Blaamaler) við Konunglegu postulínsverksmiðjuna og var það til æviloka. Rafn var móðurbróðir Þorgríms Tómassonar á Bessastöðum og því ömmubróðir Gríms Thomsens skálds.⁴¹

⁴¹ Björn Th. Björnsson, *Íslensk myndlist I*, Rvík 1964, bls. 16–17. Ég á Birni það að þakka, að hann vakti athygli mína í samtali á Rafni, sem var mér eins og fleirum gleymdur maður. Það er þó algerlega á mína ábyrgð að tengja Rafn við hugmynd um postulíns-

Bleiksmýrardalur er vestastur þeirra þriggja afdala, sem liggja inn af Fnjóskadal. Hann er talinn ganga allra norðlenskra dala lengst suður í landið og eiga drög sín langt suður á Sprengisand, norðaustan Hofsjökuls. Dalurinn hefur löngum þótt gott afréttarland. Hann hefur sennilega aldrei verið byggður, en rústir eru þar nokkrar. Eftir örnefnum að dæma eru þær þó fremur seljarústir og stekkarústir en bæjarústir.⁴² Ekki verður þó svarið fyrir, að einhvern tíma hafi verið gerð tilraun til að festa þar byggð, en um það eru engar heimildir kunnar. Að fornu og fram eftir öldum áttu dalinn Hrafnagilskirkja vestan Fnjóskár, en Munkaþverárklostur austan ár.⁴³ Dalurinn er stöku sinnum nefndur í fornum ritum sem samgönguleið. Kunnastur mun hann af frásögn Íslendingasögu Sturlu, þegar Þórður kakali kemur út 1242, líklega á Gásum, fer þaðan heim á æskustöðvarnar á Grund og ríður síðan með leiðsögumanni 'norðr um (Vaðla)heiði ok upp Bleiksmýrardal og svá suðr um land ok kómu niðr at Keldum,' þar sem Steinvör systir Þórðar bjó, gift Hálfðani Sæmundarsyni frá Odda. Reyndist Steinvör öruggasti bandamaður bróður síns, þó að Hálfðan væri maður friðsamur og teldi sig ekki mann til að standa í stórræðum.⁴⁴

Hér skal ekki farið út í skýringar á örnefninu Bleiksmýrardalur, en örnefni með *Bleiks-* eða *Bleik-* að fyrri lið eru nokkuð algeng víðs vegar um landið. Orðmyndin *Bleikudalur* eða *Bleikjudalur* kemur fyrir um afdal í Svarfaðardal, en ekki er það nafn þekkt nú.⁴⁵ Kemur þá vitanlega til greina, að nafnorðið *bleikja*, hvort sem er í merkingunni silungstegund eða ljós leir, liggi þar til grundvallar. Bleiksmýrardalur

leir á Bleiksmýrardal. Undarlegt er það, að smádalur gengur inn af Bleiksmýrardal, nefndur Svartárdalur. Þar er einkennilegur steinn, sem nefndur er Altari (*Árbók Hins íslenska fornleifafélags* 1906, bls. 14).

⁴² *Árbók Hins íslenska fornleifafélags* 1906, bls. 13–15. Sbr. og *Landið þitt* I, Rvík 1984, bls. 92. Í riti sínu *Eignarhald og ábúð á jörðum í Suður-Þingeyjarsýslu 1703–1930* (Sagnfræðirannsóknir II), Rv. 1973, nefnir Björn Teitsson ekki Bleiksmýrardal, byggð eða eyðibygð í honum.

⁴³ *Íslenskt fornbréfasafn* VIII, bls. 214–216.

⁴⁴ *Sturlunga saga* I, Rvík 1946, bls. 472. Sömu leið er vafalaust lýst, en þó með frábrugðnu orðalagi, í Þórðar sögu kakala, sama rit II, bls. 5, þó að öðruvísi sé skýrt í textaskýringum útgáfunnar (sama rit II, bls. 296). Þórðar saga tekur fram, að hann hafi komið út á Gásum (bls. 3).

⁴⁵ *Íslensk fornrit* IX, bls. 180.

kemur fyrir í fornum ritum í þeirri nafnmynd, sem enn tíðkast. Hannes Þorsteinsson þjóðskjalavörður virðist telja, að dalurinn hafi upphaflega heitið *Blígsmyrardalr*, en ekki verður séð, að hann styðji þá tilgátu sérstaklega sterkum rökum.⁴⁶ Í skjali frá 1508 (í handriti frá því um miðja 17. öld), þar sem Jón Arason prestur á Hrafnagili (síðar biskup) kærir óleyfilegan lambarekstur á Bleiksmýrardal, kemur tvisvar fyrir hin torkennilega orðmynd *Bleykssmyrdaldal/Bleykzsmyardaldal*.⁴⁷ Mestar líkur eru til, að *Bleiksmýrarnafnið* sé upprunalegt, hvernig sem það svo er til komið í öndverðu, enda skiptir það höfuðefni þessarar ritgerðar engu.

Svo fór, að Jón Jakobsson sendi rentukammerinu í tvennu lagi skýrslur, sem varða *Bleiksmýrardal* og leit að bleikju þar, en þó býsna ólíkar. Hér verður fyrst birt skýrslan, sem hann sendi með seinna bréfinu, en það er dagsett 11. nóvember 1779 og hljóðar svo:

Her ved Jndsendes Underdanigst, meddelte Underretninger fra dem, som i følge Höylovlig Collegii naadigste Pro Memoria de dato 24de Martii a.c. /:som ved min Underdanigste Pro Memoria af 6te Septembr(is) næstleden, om denne Affaire blev forglemt:/ beskikket vare, at undersøge, om Porcellain Jordart, paa Bleikmÿre-Dalen her i Sysselet . . .

Hér er raunar ekkert nema venjulegt form embættisbréfa þessa tímaskeiðs á ferðinni, en annarlegt má það kallast, að bæði rentukammerið og sýslumaður skuli telja *Bleiksmýrardal* vera í Eyjafjarðarsýslu. Hann er þó bæði fyrir og síðar talinn til Þingeyjarsýslu, þó að *Hrafnagilskirkja* og *Munkaþverárklaustur* (þ.e. konungur 1779) séu eigendur dalsins.

Þá kemur hér fylgiskjalið með bréfinu:

Epter Her Syslumans yfer Vadla-Syslu Sr Jons Jacobssonar skriflegre Befaling nu þann 5ta Junii, Reistumm vier underskrifader til *Bleiksmýrardals* sem er ur bigd Hiedann⁴⁸ þyngmanaleid, Ed-

⁴⁶ *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1923, bls. 11. Hannes er þó ekki mjög harður á mástað sínum í þessu efni, aldrei þessu vant.

⁴⁷ *Íslenzkt fornbréfasafn* VIII, bls 258 (á fyrri staðnum er þar ranglega tíunduð orðmyndin *Bleiksmýrdaldal*). *Steph.* 62, bl. 14 v (ljósmynd í Árnastofnun í Reykjavík). Á fyrri staðnum er *smydar* raunar leiðrétt ofar línu í *myrar* (með unglegri rithendi), enda er fráleitt, að uppruni nafnsins felist í þessum orðmyndum bréfsins.

⁴⁸ Í hdr. *Hediann*.

ur 5 mylur, þar til að er vær biriudumm að Leita, Effter þeirre Bleikiu sem þar skilde eiga að finnast, leitudumm vier; Stungumm og gröfum Jórd J Giliumm, Gröfum⁴⁹ og Ärbockumm, Stungumm Lyka til Hingad og Pangad, þar Lykast þotte, enn fundumm Eckert, Geingu 5. dægur Her til, Þvj vær yferförumm dalenn athugasamlega til og frá allann. og þar að auke Ransókudumm grandkunniger a Veige ockar til og frá Hvad gätumm. Enn vær fundumm þo Eckert nockurstadar af Bleikiu Leyr, edur Jardar art; a Bleiks Myrardal, Hófum heldur aldrei Heirt Peirrar Jardar tegundar þar Gieted.

Til stadfestu a Þorerstodum d(ie) 12 Junii 1779.

Sigurdur Guðmundsson
(Innsigli)

Olafur Björnsson
(Innsigli)

Arne Sigurdsson (Innsigli)⁵⁰

Enginn vafi leikur á því, að bærinn 'Þorerstader' er Þórustaðir (stundum nefndir Þórisstaðir) í Kaupangssveit. Þar býr 1762 Sigurdur Guðmundsson, þá sagður 34 ára. Í skrá um ungmenni í Kaupangssókn 1771 er Árni Sigurdsson á Þórustöðum, þá sagður 13 ára, 'sonur Sigurðar og Katrínar.' Sennilega er Árni Sigurdsson, sem skrifar undir skýrsluna, þá sonur Sigurðar Guðmundssonar á Þórustöðum, sem var hreppstjóri. Ólafur Björnsson, sennilega hinn sami og hér, er á Garðsá í skrá um ungmenni 1771, sagður 20 ára, 'sonur Björns og Málmfríðar'. Í manntalsbók sýslumanns (sem tilgreinir ekki föðurnöfn gjaldenda) sést, að bóndinn á Þórustöðum heitir Sigurdur, en á Garðsá Björn. Gera má fastlega ráð fyrir, að það séu feður Árna Sigurdssonar og Ólafar Björnssonar, sem eru þá líklega vinnumenn hjá feðrum sínum. Ólafur Björnsson bjó síðar á Garðsá.⁵¹ Árni Sigurdsson fluttist síðar austur í Þingeyjarsýslu og dó þar 14. ágúst 1816.⁵² Vandalaust á að vera að

⁴⁹ Hér er á ferðinni nafnorðið *gróf*. B.V.

⁵⁰ Bréfið ásamt skýrslunni er með innkomnum bréfum til rentukammersins. *Islands Journal* 5 nr. 157 (Askja Rtk 40. 3 í Þjóðskjalasafni).

⁵¹ *Sóknarmannatal í Kaupangssókn*, hafið 1785 (í Þjóðskjalasafni).

⁵² *Þingeyingaskrá Konráðs Vilhjálmssonar*, ljósrit í Þjóðskjalasafni. – Katrín, kona Sigurðar Guðmundssonar á Þórustöðum var einkabarn Árna lögréttumanns á Þórustöð-

rekja feril allra þessara manna eftir kirkjubókum, þó að það verði ekki gert hér.

Með bréfi sínu 6. september 1779 (hinu sama, sem skýrslan um 'Blyantz-Ertz Gangen' í Siglufirði var send með) sendi Jón Jakobsson einnig aðra skýrslu eða öllu heldur frásögn, sem á að skýra uppruna nafnsins Bleiksmýrardalur og vísa á bug þeirri hugmynd, að nafnið sé dregið af leirtegundinni bleikju, hinu áhugaverða postulínsefni. Sýslumanni farast svo orð í lok bréfsins:

Videre paa Bleýks – non Bleýke-mýre dalen, Har Jeg ved Kyndigste mænd foranstaltet undersøgning om den Ommelte Jordart, som kaldes Bleýkia, og kunde være tienlig til Porcellain, men samme 3 mænd, som med al agtsomhed i 2 dage, vare over at ransage Dalen, fandt Jngen saadan Jordart der, og man tvivler om, at den nogensinde Har sammestæds existeret; Men muelig Har navnet Bleýk-mýre givet anledning til Conjecture om Jordarten, da dog Bleiks myre Dalens Navn grunder sig paa medfølgende sandfærdige Relation Sub N° 2 og ikke nogen der findelig Jordart.

Með orðunum 'Relation Sub N° 2' hlýtur sýslumaður að eiga við frásögnina, sem birt verður hér næst á eftir, þó að ekki sjáist þess nú merki, að fylgiskjölin með bréfi sýslumanns séu tölusett.

Þá er komið að frásögninni, sem fylgir síðast nefndu bréfi Jóns sýslumanns Jakobssonar og ætlað er að skýra uppruna nafnsins Bleiksmýrardalur. Hún er þungamiðjan í þessari ritgerð og raunar tilefni þess, að hún var nokkurn tíma skrifuð. Frásögnin er á þessa leið:

Um Bleiksmýrardals nafns uppruna

Á Gardsá i Kaupángs Sveít bió circa 1400 bónde ad nafne Sigmundur, hann átte Hest vindóttann /colore cæruleo album/ vanenn til víga, Hann gieck a Dalnum <fyrer> vestann Fnióská og

um Egilssonar. Einar Bjarnason, *Lögréttumannatal*, Rvík 1952–1955, bls. 13–14. Eftir að ritgerðin var samin benti Indriði Indriðason rithöfundur mér á, að Sigurður Guðmundsson á Þórustöðum hefði flutst austur í Fnjóskadal á efri árum sínum. Sigurður dó í Vestari-Krókum 17. október 1788, þá sagður 61 árs.

var sá Dalur Kalladur Fnióskadals-afrett, allur frammdalur til Ödeilu; Hesturenn var oftast i sama Plátse, sem nu kallast Vindhólar.

Þá bió Bónde ä Illugastödum, kalladur Sveirn Rýke, Hann átte Bleikann Hest, vanen til víga, hann gieck frammar á Dalnum, fyr-er austann Ána, þar sem nú kallast Bleiksmýri.

Sveirn og Sigmundur vóru Kappsmenn, og ättu stundum deilur samann, mäلتu þeir eitt sinn mót med sier, ad reina Hesta syna á Dalnum, og etja þeim til vígs, enn þeir hestar voru þeir Seinustu, er vander vóru til vígs i Nordlendínga Fiórdungi, og mäske á öllu Islandi. Þeir hlödu 2° Garda á Vindhoola-nesi, sem enn nú síást augliós merke til; Öttu so Hestumm sínumm mille Gardanna, enn menn Hiuggu ser riódur i Skógarbreckunne framann i Hölnumm, fyrer ofann til ad Horfa á Hesta-atid; Vindur var stærre og stirdleiknare, enn Bleikur minne og miúkare, sviffust þeir leínge og hlupust á, þar til Bleikur tók i nára Vinds, og reif á Hol, so ut hiengú Jnnyflenn, stöck so á Gardenn og braut i Skard, hlióp so yfer Ána, og framm í stód nockurt, er hönnum fylgde á Bleiksmýri, af Hverre Dalurenn hefur sidann Nafn feínged, og er kalladur Bleíks-myrardalur.

Sigmundur Pickiadest stórumm vid misser Vinds, og Övyrdíng sina, so lited vard umm Kvediuur Bända, enn sagde þetta mundu verda seinustu Hesta Víg /al: at:/ i Nordurlande og Fnióskadal; Sveirn var Audgastur madur ad Gángande Fe i Dalnum, og því var hann /:sem sagt er:/ kalladur hin Ryke. Næsta vor effter Hestavíged, bar so til, a hvítasunnu morgun, ad Saudamadur Sveins á Illugastödum fann Gemlíng Daudann i Kýl þar vid Tún-ed, Sveine brá á Brún og illa vid misser sinn, greip Byrke-Rafft mikenn og fór ad brióta Js á Kýlnumm, og seger hann skule ej drepa fyrer sier fleire Kyndur. Prestur reid til tiida umm morgunenn, og sier Svein bónda, lyggia Daudann á Grúfu, med Byrke-lurk i Kýlnum, vid Höndena. /og heiter þar sidann Sveinskýll:/ nockru sidar var vitiad Stóds á Bleiksmýri, fanst þá Bleikur daudur i Bleiksmýrar gröf, og hielldu menn hann farest hafa, umm sömu munder og Sveirn liest i Kýlnumm, eignade Alþída Sigmunde á Gardsá /:sem þótte Rýndur madur umm sig:/ ad so óheppelega hafde til Geínged um Dauda Sveins, og dráp Bleíks. –

Dette er effter Ældste og paalideligste mænds Underretning opskrevet d(ie) 13de Aug(usti) 1779.

JJacobsen m.p.pria⁵³

Það leynir sér ekki við lestur þessarar frásagnar, að greinilegt samband er milli hennar og þeirrar frásagnar Jóns Espólíns, sem birt er hér að framan (bls. 22–24). Þess gerist ekki þörf að rekja orðalagslíkingar kaflanna. Þær eru fleiri og meiri en svo, að nokkur maður beri brígdur á, að Jón Espólín hafi þekkt þá skýrslu, sem faðir hans sendi til Kaupmannahafnar og stóð í beinu sambandi við þau tilmæli rentukammersins að gengið yrði úr skugga um, hvort hinn dýrmæta leir bleikju, sem hentaði til postulínsgerðar, væri að finna inni á Bleiksmýrardal. Hér verða því ekki tíundaðar orðalagslíkingar í einstökum atriðum þessara tveggja frásagna, en bent skal á, að þær ná til flestra málsgreina í kjarna frásagnanna. Hins vegar er skylt að geta þess, að frásagnirnar greinir á í sumum atriðum og þeim veigamiklum. Höfuðmunur frásagnanna felst í mjög svo mismunandi tímatali, og sagnfræðilega séð skiptir það miklu máli. Í skýrslunni segir, að atburðirnir, sem frá greinir, hafi gerst 'circa 1400'. Það er eins og það hvarfli að manni, að hér gæti tilhneigingar til að miða gamla atburði við Svartadauða. En Jón Espólín tímasetur atburðina seint á fyrsta fjórðungi 17. aldar. Þar skakkar hvorki meira né minna en röskum tveimur öldum. Til þess að rökstyðja tímasetningu og ástæðu þess, að hann víkur svo gagngert frá tímatali heimildar sinnar, semur Jón Espólín inngang frásagnar sinnar um Sigurð Hrólfsson sýslumann og ættmenn hans og vitnar í dóm, sem Sigurður sýslumaður lét ganga í máli Sveins ríka á Illugastöðum Jónssonar gegn Einari nokkrum Eiríkssyni 16. september 1623. Sýslumenn fyrr á tímum virðast margir hverjir hafa átt dómasöfn í handritum, sem vitanlega gátu komið þeim að notum í dómsstörfum þeirra. Dómur sá, sem Jón Espólín vitnar til, fjallar um grip og hald Einars þessa á hesti Sveins ríka, er þekktur í a.m.k. einu handriti frá því um 1650 og raunar einnig eldri dómur í sama máli frá 21. apríl 1623.

⁵³ Undirskriftin er öll mjög stílfærð í hdr., og leikur því nokkur vafi á hvort hér er stafrétt úr ráðið. – Bæði bréf sýslumanns (frá 6. september 1779) og þessi skýrsla eru í innkomnum bréfum rentukammers undir *Islands Journal rentukammers 4, nr. 563* (Askja Rtk 40. 3 í Þjóðskjalasafni).

Í dóminum frá 16. september er endanlegum dómi í þessu sama máli enn frestað til næsta manntalsþings (vorið 1624), en ekki er höfundi þessarar ritgerðar kunnugt um, hvort sá dómur er til í dómasöfnum eða hvort hann hefur verið kveðinn upp.⁵⁴

Ættfræðipekking Jóns Espólíns og margvísleg vitneskja hans um fyrri tíðar menn veldur því, að hann tímasetur hestavígið allt öðruvísi en þessi aðalheimild hans gerir. Þó að þess sé getið í skýrslunni, að Sveinn á Illugastöðum hafi verið manna auðgastur að gangandi fé, lítur út fyrir, að sögnin um hagagöngu fjárins og fjárrekstra Sveins í kaupstaði sé sótt í aðra heimild en skýrsluna, sem faðir Jóns sendi til Hafnar, því að þar er ekki nákvæmlega tíunduð fjáreign Sveins, en mjög er frásögn Jóns Espólíns munnmælaleg, er Sveinn rekur fé sitt til slátrunar í þrjá kaupstaði og grefur síðan peninga sína í jörðu. Trúlegast er, að þar sé önnur þjóðsaga á ferðinni um stórbrotinn bónda. Mjög svo örlátir hafa þá norðlenskir kaupmenn verið á silfur og lítt skeytt um, hvar Sveinn verslaði, og Sveinn helst til líkur þeim Mosfellakörlum forðum, þeim Agli Skallagrímssyni og Ketilbirni gamla.⁵⁵ Slíkar sagnir sem þessar er erfitt að meta sem sagnfræðilegar heimildir og mundi varlegra að flokka sem ævintýra- eða þjóðsagnaminni. Einnig er það viðbót Jóns Espólíns að nafngreina prestinn á Hálsi, séra Jón Tómasson, en þar hefur Jóni Espólín heldur en ekki brugðist bogalistin, því að séra Jón Tómasson á Hálsi fæddist ekki fyrr en um 1622 og hefur því verið um það bil tveggja ára, þegar Jón Espólín lætur Svein ríka falla dauðan vegna galdra Sigmundar. Um sömu mundir er séra Sigfús Tómasson í Skálholti, en á þessum árum hefur faðir þeirra Jóns og Sigfúsar, séra Tómas Ólafsson, verið prestur á Hálsi, en þó ekki tekinn við staðarforráðum. Jón Espólín hefur því haft bágborið prestatil að styðjast við.

Saga Jóns Espólíns um hestavígið virðist hvergi sögð nákvæmlega í Ættartölum Espólíns (í ÍB 9–16 4to). Þó er þar til hennar vitnað, og er auðsýnt, að hann hefur þar í huga sömu eða mjög áþekka atburðarás og þá, sem er í Árbókunum og raunar einnig í skýrslunni. Svo segir í Ættartölunum í dálki 1806:

Sigmundr bjó á Gardsá í Eyjafyrði umm og eptir 1600, hann átti

⁵⁴ Dómarnir tveir eru í handriti *Steph.* 62, bl. 96v–97r (16. sept.) og bl. 15v–16r (21. apríl), ljósmynd í Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.

⁵⁵ *Íslensk fornrit* II, bls. 297–298, og I, bls. 385–386.

Vind sem sagt er Vind hólar séu vidkendir, og att var vid Bleik Sveins ríka á Illhugastöðum cfr. pag. 5650 sem drapst á Bleiks-mýrardal. Það var seinast Hestavig hér, Sigmundur átti mörg börn, Árna, Guðrúnu etc.⁵⁶

En undir dálki 5650 segir svo:

Sigrídr <Kolbeinsdóttir Eiríkssonar> átti Svein á Illhugastöðum Magnússon Þorlákssonar p 5251 þeirra afqvæmi þar.

Undir dálki 5251 er gerð grein fyrir Þórdísi, konu Tómasar, sonar Sveins á Illhugastöðum Magnússonar. Séu þessi orð Jóns Espólíns í Ættartölunum um Svein Magnússon borin saman við ætttrakninguna, sem kemur fyrir undir lokin í frásögn Jóns Espólíns í Árbókunum, til Sveins lögmanns Sölvasonar (d. 1782), verður ekki betur séð en Sveinn Magnússon, langafi Sveins Sölvasonar, sé dóttursonarsonur Sveins ríka á Illhugastöðum Jónssonar. Ættartölur Espólíns eru hinu sama marki brenndar sem flest önnur gömul ættartölurit, að erfitt er að átta sig á tímatali þeirra nema með því að draga saman meiri og minni efnivið til samanburðar, ef hann er þá fánlegur. Einhver tvískinnungur finnst mér vera í Ættartölum Espólíns annars vegar og í Árbókum hans hins vegar í hugmynd höfundarins um, hvenær þeir voru uppi hvor um sig, Sveinn Jónsson og Sveinn Magnússon, sem báðir virðast hafa búið á Illhugastöðum. Ég læt þó ættfræðingum eftir að greiða úr því máli. Það breytir hvort sem er engu um það, hver var heimild Jóns Espólíns fyrir síðasta hestavígi á Íslandi.

Þeir, sem þekkja til skýrslugerðar íslenskra yfirvalda til danskra stjórnvalda í Kaupmannahöfn á 18. öld, furða sig ef til vill á því, að Jón Jakobsson skuli hafa sent rentukammerinu þær þrjár skýrslur um jarðvegsefni, sem hér hafa verið birtar, á íslensku. Ástæðuna tel ég hiklaust vera þá, að sýslumaður veit sem er, að Jón Eiríksson konferensráð hefur persónulega áhuga á, að rannsökuð séu ýmis jarðvegsefni á Íslandi. Að baki þessara rannsókna lá sennilega ekki frammar öllu hreinn vísindalegur áhugi, heldur ekki síður viðleitni til að fitja upp á einhverjum nýjungum, sem verða mættu liður í eflingu atvinnuvega

⁵⁶ Sonarsonur þessa Sigmundar gæti verið Sigmundur sá Árnason, sem býr á Garðsá 1703, 44 ára að aldri (*Manntal á Íslandi 1703*, Rvík 1924-1947, bls. 343). Þeir, sem nota Ættartölur Jóns Espólíns, komast brátt að raun um, að þar nægir að vísa til dálka.

landsmanna. Það kom svo í ljós, eins og stundum endranær, að hugmyndin um postulínsleir á Bleiksmýrardal var ekki raunhæf, en upp kom saga um tilþrifamikið hestavíg á dalnum endur fyrir löngu.

POSTULÍNSEFNI VIÐ GUNNUHVER

Fyrst hér er á annað borð farið að ræða um íslensk jarðefni til postulínsgerðar, er freistandi að minnast á hverinn Gunnu eða Gunnuhver á Reykjanesi, sem var einhver kunnasti leirhver landsins. Laust eftir 1700 dó kona að nafni Guðrún Ölundardóttir í Sandhólakoti hjá Kirkjubóli á Miðnesi, sennilega ekkja eftir mann, sem Oddur hefur heitið. Talið var, að hún hefði gengið aftur og sótt að Vilhjálmi lögrettumanni Jónssyni á Kirkjubóli (d. 1706) allhastarlega. Var hinn kunní galdramaður séra Eiríkur Magnússon í Vogsósum (d. 1716) fenginn til að ráða niðurlögum afturgöngunnar, og kom hann henni fyrir í hver þeim úti á Reykjanesi, sem síðan er nefndur Gunna eða Gunnuhver. (Sbr. Þjóðs. J.Á. (ný útgáfa) I, Rvík 1954, bls. 563, nr. 577–8; sama rit III, Rvík 1955, bls. 508–511).

Danski fræðimaðurinn P.E. Kristian Kålund kemst svo að orði í hinu kunna riti sínu *Bidrag til en historisk-topografisk Beskrivelse af Island* (I, Kh. 1877, bls. 36):

Næssel (þ.e. Reykjanes) er gennemtrængt af en stærk underjordisk varme, man finder her rygende dampe og hverer eller kogende kilder; den bekendteste af disse er den såkaldte 'Gunna', der skal have sit navn efter en gengangerske, som den bekendte galdrekyndige præst Erik Magnussøn i Selvåg (†1716) manede her ned; stedet har været meget passende valgt, kilden er nemlig at se til som en stor kogende lerpøl. I den omgivende høj har man i de seneste år trot at finde en art porcellænæmne (silica), som man er begyndt at bryde for at få det udført til England.

Að öðru leyti en hér greinir er höfundi þessarar ritgerðar alls ókunnugt um útflutning á þessu postulínsefni. En minna má á gamlar frásagnir, hjátrú blandnar, af Gunnuhver í Landfræðissögu Íslands eftir Þorvald Thoroddsen (I, Rv. 1892–1896, bls. 257, og III, Kh. 1902, bls. 126), sem varða þó á engan hátt postulínsefni.

Gunnhver er nú horfinn, en mörg hveraop eru nú á svipuðum slóðum. (Sbr. Árbók Ferðafélagsins 1984, bls. 61, mynd).

FRÁSÖGNIN UM HESTAVÍGIÐ Á BLEIKSMÝRARDAL
SEM SAGNFRÆÐILEG HEIMILD

Þá er einnig ekki úr vegi að spyrja: Hvers virði er frásögn Jóns Espólíns og þá jafnframt skýrsla Jóns Jakobssonar um hestavígið, sem skrifuð var upp á Espihóli 13. ágúst 1779 og send til Kaupmannahafnar 6. september sama ár, sem sagnfræðileg heimild? Sagan hefur á sér eindreginn þjóðsögublæ, enda þótt lærður maður haldi á penna, eins og latinuglósumnar í frásögn skýrslutextans sýna best. Raunar má segja, að orð eins og al(íter) gat skrifari lært án þess að kunna latínu. En skýringuna á orðinu vindóttur hefur latínulærður maður samið. Jón Espólín bætir engu við um sjálft hestavígið, þegar sleppir tímasetningunni og því, sem óhjákvæmilega verður að fylgja henni, en eykur við öðrum þjóðsögulegum atriðum um fjáreign Sveins ríka, hagagöngu fjár hans, fjárrekstra hans í þrjá kaupstaði norðanlands og fólgið fé í jörðu, allt með hinum mesta ævintýrablæ. Engan veginn er það heldur sjálfsagt mál, að látið sé óatalið, að hrossastóð bænda eins og Sveins ríka á Illugastöðum og Sigmundar á Garðsá gangi frjáls inni á Bleiksmýrardal, sem Munkapverárklostur og Hrafnagilskirkja eiga allan rétt á, eins og best sést á því, að Jón prestur Arason, síðar biskup, bregst hinn versti við, þegar maður nokkur lætur reka þangað í leyfisleysi 40 lömb árið 1508.

Jón Espólín var hátt á 10. aldursári (fæddur 22. október 1769), þegar sagan um síðasta hestavígið á Íslandi barst að Espihóli. Jón Espólín hefur vafalaust verið gæddur traustu minni eins og fleiri frændur hans, svo sem t.d. Bjarni Thorarensen skáld og amtmaður. Það er þó ótrúlegt, að Jón Espólín hafi svo ungur að aldri numið söguna til þeirrar hlítar, að hann hafi munað hana nærri því orðréttá áratugum saman. Miklu líklegra er, að Jón Jakobsson, sem sjálfur var fræðilega sinnáður, hafi haldið eftir eftirriti af sögunni, þó ekki væri nema í bréfabók sinni, en engar bréfabækur Eyjafjardarsýslu úr embættistíð Jóns Jakobssonar hafa varðveitst til vorra daga. Líklegast er, að Jón Espólín hafi haft þessa skýrslu föður síns skriflega fyrir sér, þegar hann samdi frásögn sína í Árbókunum, og aukið við hana framan til munnmælum

um fjáreign Sveins ríka og tilvísun til dóms í máli Sveins, en þann dóm hefur hann vafalaust haft fyrir sér í skrifuðu dómasafni.⁵⁷ Fróðleik um Sigurð Hrólfsson og ættmenn hans er komið að til að styrkja tímasetningu atburðarins.

Fróðlegt er að gefa gaum niðurlagi frásagnar Jóns Espólíns um hestavígð, þar sem hann tekur svo til orða:

. . . enn söguna um hestavíggit heyrda eg af Þingeyingi einum í æsku, er svo var gamall, at muna mátti þá menn gamla er mundu Sigmund, ok var hún þá skrásett.

Vitanlega hefur hinum gáfaða og fróðleiksfúsa dreng Jóni Jónssyni (síðar Espólín) sem vantaði aðeins rúma tvo mánuði upp á 10. árið sitt, verið það minnisstætt, þegar sagan var færð í letur, líklega á Espihóli, 13. ágúst 1779. Ekki er víst, hvað umræddur Sigmundur hefur lifað lengi. Einnig var mikil hætta á, að honum væri ruglað saman við Sigmund þann Árnason, sem býr á Garðsá 1703 (44 ára) og 1712, er jarðabókin var saman tekin. Eðlilegast er, að orðin 'Þingeyingi einum' eigi við gamlan Fnjóskdæling, enda hafa sendimenn Jóns sýslumanns úr Kaupangssveitinni vafalaust haft samband við gamla Fnjóskdæli til að spyrjast fyrir um bleikjuna á Bleiksmýrardal. Þegar athugaðar eru dánarskrár í prestsverkabók séra Gunnlaugs Gunnlaugssonar á Hálsi (hann mun þó hafa búið lengst af á Hallgilsstöðum), getur þar að líta einn mann, sem nær eftirtakanlega háum aldri. Annars er það aðalmeinið við sumar gamlar 'prestsverkabækur', að það hvarflar stundum að manni, að ekki séu allir færðir þar til bókar og að prestarnir geri sér þá ef til vill einhvern mannamun. En í prestsverkabók Gunnlaugs Gunnlaugssonar er það Sigurður Bjarnason, Krókum, 89 ára, grafinn 13. júní 1782, sem hlýtur að vekja sérstaka athygli. Sé aldurinn rétt tilfærður, ætti Sigurður að vera fæddur um 1694. Þó er rétt að geta þess, að í sumum gömlum heimildum verður vart tilhneigingar til að mikla enn aldur mjög gamals fólks. Af drengjum í manntalinu 1703 er líklegastur til að vera sami maður Sigurður Bjarnason, 10 ára, í Dyngju (grasbúð) við Stóruhellu í Neshreppi á Snæfellsnesi, sonur Þorgerðar Bjarnadóttur, sem þar býr. Ekki skal þó fullyrt, að drengurinn í Dyngju 1703 og gamalmennið í Krókum í Fnjóskadal séu ein og sama

⁵⁷ Um dóma þessa, sjá hér að framan bls. 37–38 og *Sýslumannaæfir* I, Rvík. 1881–1884, bls. 91–92. Gæta ber þess, að á bls. 92 (6. l. a.o.) er *Sigurð* (á Garðsá) prentvillu fyrir *Sigmund*.

persónan. Að öðru leyti er höfundur þessarar ritgerðar alls ókunnugt um Sigurð Bjarnason í Krókum.⁵⁸

Í sóknarmannatali úr Hálsprestakalli árið 1785 eru ekki mjög margir á lífi yfir sextugt. Elstur er þar Þorgeir Stefánsson á Végeirsstöðum, sá sem Þorgeirsboli er við kenndur, sagður 69 ára. Hann ætti því að vera fæddur um 1716 og því 63 ára 1779, sem varla verður talinn mjög hár aldur, jafnvel ekki á þeim tímum. Þorgeir lifir fram í manntalið 1801 (í Tungu á Svalbarðsströnd), þá sagður 84 ára. Miðað við þá tölu er hann fæddur um 1717 og þá 62 ára 1779, og skakkar það vonum minna, þegar borin eru saman manntöl frá mismunandi tímum og stöðum. Mér kæmi það heldur á óvart, að Galdra-Geiri væri árið 1779 talinn í hópi mjög gamalla Þingeyinga.

Þó að hér hafi verið tæpt á tveimur mönnum, verður það frá minni hendi að liggja á milli hluta fyrst um sinn, hver sá maður hefur verið, sem sumarið 1779 sagði söguna um hestavígið á Bleiksmýrardal og sennilega heima á Espihóli, skráða 13. ágúst þetta sama sumar.

Ég þykist þess fullviss, að Sigurður Guðmundsson hreppstjóri á Þórisstöðum hafi skrifað skýrsluna um leitina eftir bleikju á dalnum. Stafsetning er þar mjög vönduð og sjálfri sér samkvæm, minnir á skjala-gerð frá fyrri hluta 18. aldar og jafnvel frá 17. öld. Í frumritinu af frásögninni af hestavíginu kennir hins vegar margra grasa í stafsetningu og öllum frágangi. Ýmislegt bendir þar fram til 19. aldar, sérstaklega hvernig táknuð eru þau hljóð, þar sem við notumst nú við *á* og *ó*. Í þeim efnum er skrifarinn furðanlega nútímalegur. Þar koma varla aðrir til greina en sýslumaðurinn sjálfur, Jón Jakobsson, og skrifari hans, Guðvarður Eiríksson, Skagfirðingur. Latínuglósurnar hljóta þó næstum að vera frá Jóni Jakobssyni.

ÓDEILA, SAMNAFN OG ÖRNEFNI

Ekki verður skilist við frásögnina af hestavíginu, bæði í skýrslunni, sem samin var til þess að skýra uppruna nafnsins Bleiksmýrardalur, og í Árbókum Espólíns, án þess að drepið sé á eitt orð, sem þar kemur fyrir, virðist harla sjaldgæft og kann að vera staðbundið. Það er orðið *ódeila*. Í skýrslunni segir: 'Hann (þ.e. hinn vindótti hestur Sigmundar á Garðsá) gieck a Dalnum ⟨fyrer⟩ vestann Fnióská og var sá Dalur

⁵⁸ *Prestsverkabók Gunnlaugs Gunnlaugssonar í Þjóðskjalasafni og Mantal á Íslandi 1703, Rvík 1924–1947, bls. 114.*

Kalladur Fnióskadals-afrett, allur frammdalur til Ódeilu.' (Sbr. hér að framan bls. 35–36).

Heita má, að Jón Espólin komist nákvæmlega eins að orði, og væri það með hreinum undrum, ef hann hefði ekki þekkt skýrsluna. (Sjá hér að framan, bls. 23).

Enginn vafi er á því, að orðið ódeila er þarna samnafn og haft um óskipt land. Vera má, að landið fram af Bleiksmýrardal hafi verið óskipt beutiland Fnjóskdælinga, þar eð Bleiksmýrardalur var eign Munkaþverárklosturs og Hrafnagilskirkju.

Þetta orð virðist koma aðeins einu sinni fyrir í fornum bókmenntum og þá sem örnefni, nafn á landsvæði.

Sturlubók og Hauksbók Landnámabókar eru samhljóða um það, að Þórir snepill hafi fyrst numið 'Kaldakinn milli Skuggabjarga og Ljósa-vatnsskarðs . . . nam þar eigi ynði . . . nam síðan Hnjóskadal allan til Ódeilu ok bjó at Lundi; hann blótaði lundinn.' Enn skýrar er um Ódeilu fjallað, þar sem segir frá landnámi Eyvindar Loðinssonar önguls (Sturlubók og Hauksbók enn samhljóða): '. . . Eyvinðr . . . nam Flateyjardal upp til Gunnsteina ok blótaði þá. Þar liggir Ódeila á milli ok landnáms Þóris snepils.' (Íslenzk fornrit I, Rvík 1968, bls. 270, 271 og 273).

Tvennt má hugsa sér um notkun orðsins ódeila í skýrslunni (og um leið í Árbókum Espólíns). Það er annaðhvort vitnisburður um það málfar, sem sögumanni var tamt, eða hann eða ritari skýrslunnar hefur hent á lofti orð úr Landnámu og hnikað til notkun orðsins, vegna þess að auðskilið er, hvernig það er hugsað. Vitanlega verður þá ekkert um það sagt, hvort sögumaður/skrásetjari hefur þekkt Landnámuhandrit eða prentaða útgáfu ritsins. Landnámuútgáfur voru tvær til fyrir 1779, þ.e. Skálholtsútgáfa frá 1688 og útgáfa Hannesar Finnssonar prentuð í Kaupmannahöfn 1774. Er skemmst frá því að segja, að allt það, sem sagt er um Ódeilu í áður tilvitnaðri útgáfu Hins íslenzka fornritafélags, er einnig að finna í útgáfunum frá 1688 og 1774.

Telja má víst, að Ódeila hafi verið nefnd landspilda á vatnaskilum Fnjóskadals og Flateyjardals, ekki fjarri bænum Kambsmýrum. Hefur ýmislegt verið um það ritað, sem of langt mál yrði að gera grein fyrir hér. Svo er að sjá, að hið forna nafn á svæði þessu hafi algerlega fallið í gleymsku. Um það eru til vitnis eftirtalin rit: Íslenzk fornrit I, Rvík 1968 (einkum bls. 273 og tilvísun þar til rits Jóns Sigurðssonar *Suður-*

Pingeyjarsýsla frá 1954), rit Haralds Matthíassonar *Landið og Landnáma*, Rvík 1982 (II, bls 325–327). Í lýsingu Jóhanns Skaptasonar á Suður-Pingeyjarsýslu í *Árbók Ferðafélagsins* 1969 (Rvík 1969, bls. 79 og 83) ræðir hann um örnefnið Ódeilu á vatnaskilum Flateyjardals og Fnjóskadals (í nánd við Kambsmýrar) eins og það hefði haldist frá fornu fari og til vorra daga. En allt er það mjög tortryggilegt, enda bætir Haraldur Matthíasson við (á bls. 325), er hann hefur tekið upp orð Jóhanns Skaptasonar: ‘Nafnið mun þó lítt notað um þann stað’. Raunar má einnig segja, að Jóhann dragi sjálfur úr fyrri staðhæfingu sinni á bls. 85.

Hitt er svo annað mál, að Ódeila hefur lengi verið kölluð fjall eitt vestan Skjálfaða við Náttfaravíkur. Í *Landaskipunarfræði* Gunnlaugs Oddsens (I, 1, Kh. 1821, bls. 266) er umrætt fjall við Náttfaravíkur kallað Ódeila. Þessu er raunar andmælt í *Göngum og réttum* (III, Ak. 1950, bls. 63), þar sem rætt er um Víknaölnd, þriðja afréttarland Kinnunga, með þessum orðum: ‘Par, sem mætast lönd Kinnar og Flateyjardals, heita Hágöng (ranglega nefnd Ódeila í Landaskipunarfræði Oddsens 1822 ⟨svo⟩, og þaðan hefir villan slæðzt inn á herforingjaráðskortin)’. Þetta sama fjall kallar Kristian Kálund í áður tilvitnuðu riti sínu (II, Kh. 1879–82, bls. 156–157) Ódeilu. Þrátt fyrir bríður þær, sem bornar hafa verið á Ódeilunafnið í nánd við Náttfaravíkur hefur höfundur þessarar ritgerðar heyrt skilríka Pingeyinga nefna einmitt þetta fjall Ódeilu. Það er engan veginn fyrir það að synja, að fjallið kunnir frá fornu fari að hafa verið nefnt Ódeila eins og landspildan á mörkum landnáma þeirra Þóris snepils og Eyvindar Loðinssonar önguls, enda þótt fornar heimildir brestu um Ódeilu við Náttfaravíkur. Þess munu og mörg dæmi, að sama fjallið gengur ekki ævinlega og alls staðar undir sama nafni.

Enn verður að nefna Ódeilu í nýju og ef til vill dálítið óvæntu sambandi. Hólmi einn í Laxá í Suður-Pingeyjarsýslu heitir *Ódeiluhólmur*. Hann er víða nefndur í Íslenzku fornbréfasafni og alls staðar talinn eign Grenjadarstaðarkirkju, enda kemur nafnið oftast fyrir í máldögum þeirrar kirkju. Staðirnir í Fornbréfasafni eru þessir: II, bls. 431, á þessum eina stað nefndur *Ódæluhólmur* (Auðunarmáldagi frá 1318, en handrit frá 17. öld), III, bls. 579 (í Pétursmáldögum frá 1394 og síðar, handrit aðallega frá 17. öld, en torlesin skinnbrot frá 16. öld), IV, bls. 17 (afhendingarskrá Grenjadarstaðar 1391 og 1393, handrit frá 18. öld),

V, bls. 280, máldagi Ólafs Rögnvaldssonar 1461 eða síðar (frumrit á skinni í AM 274, 4to, nú í Þjóðskjalasafni), IX, bls. 323, Sigurðarreg-
istur 1525 (frumrit á skinni í Þjóðskjalasafni).

Hólmi þessi er ekki lengur eign Grenjaðarstaðarkirkju, en þó enn vel kunnur. Séra Sigurður Guðmundsson vígslubiskup á Grenjaðar-
stað hefur tjáð höfundi þessarar ritgerðar, að hólminn heiti nú *Ódeilu-
hólmi*. Það fer ekki milli mála, að nafnið hefur haldist öldum saman
lítt breytt. Rithátturinn *Ódæluhólmur* getur hæglega verið afbökun,
þó að svo vilji til, að orðmyndin kemur fyrir í því skjalinu, sem elst er
að stofni, en varðveitt í ungum handritum.

Helst er hallast að því hér, að nöfnin á Ódeilu milli Flateyjarðals og
Fnjóskadals og svo aftur á fjallinu við Náttfaravíkur séu bæði upp-
runaleg, þó að ekki finnist forn heimild nema fyrir öðru þeirra. Aldur
nafnsins Ódeiluhólmur er einnig ótvíræður. Merkilegt má það teljast,
að eftir rækilega leit í margs konar prentuðum heimildum, seðlasafni
Orðabókar Háskólans og eftirgrennslan í örnefnaskrárn Órnefnastofn-
unar hefur fernt komið fram um notkun orðsins ódeila, bæði sem
samnafns og sérnafns: 1) ódeila, í merkingunni óskipt land, í skýrslu,
sem Jón Jakobsson sýslumaður sendi rentukammerinu 6. september
1779. Sennilegast er, að orðið sé þar haft eftir gömlum Fnjóskdælingi
þó að ekki sé hægt að fortaka, að orðið sé frá skrásetjanda runnið. Jón
Espólín notar sama orð í sama samhengi og hefur þá að dómi höf-
undar þessarar ritgerðar haft skýrsluna fyrir sér, líklega skrifaða og
e.t.v. einnig í kalli sínum. 2) sérnafn í Landnámu og hefur líklega verið
skráð þar snemma á 12. öld. 3) nafn á fjalli við Náttfaravíkur. Nafn-
ið kann að vera fornt, þó að ekki sé unnt að segja neitt um aldur þess.
4) Ódeiluhólmur í Laxá í Suður-Þingeyjarsýslu, öldum saman eign
Grenjaðarstaðarkirkju.

Merkilegt er það, að öll þessi dæmi eru úr Suður-Þingeyjarsýslu, en
þess ber þó að gæta, að ókannaðar eru margvíslegar örnefnaskrár,
landamerkjabréf og ógrynni óprentaðra rita, þar sem staðfræðilegar
heimildir kunna að leynast. Þar eð þessari ritgerð var aldrei ætlað að
fjalla um staðfræði eða málfræði, hefur ekki verið lagt út í víðtæka
könnun í þessum efnum. Ritgerðin á að vera heimildarýni á mjög
þröngu og afmörkuðu sviði.

EF BLEIKJAN HEFÐI FUNDIST

Hugsum okkur nú, að sá, sem lét sér til hugar koma, að gnótt bleikju væri að finna inni á Bleiksmýrardal, hefði átt kollgátuna. Hverju hefðu þá Íslendingar í umkomuleysi sínu – eða segjum aðeins Fnjóskdælir – verið bættari? Það hefði svo sem verið mikið verk og ærið baslsamt að kjótla leirnum á klyfjَاهestum, hvort sem var til Húsavíkur eða Akureyrar til skips. Það hefði vitaskuld aldrei verið gert, nema bleikjan hefði verið samkeppnisfær um verð og gæði við postulínsleirinn á Borgundarhólmi. Það hefur því verið takmarkaður kostnaður, sem mátti leggjast á bleikjuna, en vinnan við flutninginn til skips frek á mannafla og hesta. Íslendingar hafa einnig mátt súpa af því seyðið fyrr og síðar, að allir flutningar til og frá landinu hafa verið og eru dýrir. Engin hjól voru til í landinu nema nokkrir kvarnarsteinar og hjól þeirra rokka, sem voru að breiðast út frá Innréttingunum í Reykjavík. Flutningurinn gat aðeins farið fram um hábjargræðistímann, meðan annað brýnna var við vinnuaflið í landinu að gera. Helst hefði mátt nota tímann milli fráferna og sláttar, en snjóa hefði áður þurft að hafa leyst inni á Bleiksmýrardal. Ekki voru verkfærin heldur beysin, meðan pállinn var eina járnverkfærið (fyrir utan járnkarla, sem tilheyrðu graftólabúnaði kirkna), en rekur allar úr tré með pjáturvari að framan, þegar best lét. Ekki hefði það heldur verið nein skrautsýning að sjá klyfjalestina silast þessa löngu leið, vinnumennina oft gegndrepa og karga, en marga hesta meidda, enda varla búna að ná sér eftir útigang á síðasta vetri. Eins og á stóð, var það Íslendingum ofraun og Dönüm, stjórnvöldum eða fyrirtækjum, ekki ætlandi sú ofrausn að leggja kerrufæran veg frá Akureyri eða Húsavík inn á Bleiksmýrardal, hvað þá að gera bændum kleift að eignast kerrur og aktygi í einu vetfangi. Það hefði orðið meiri breyting en sögur fara af á þeim tímum. Postulínsiðnaðurinn hefði aldrei risið undir þeim kostnaði. Það væri þá helst, að Skúli Magnússon hefði getað talið dönskum stjórnvöldum trú um, að hér væri arðvænlegt fyrirtæki í auglýsning. Bændur hefðu e.t.v. fengið einhverja hungurlús fyrir að leggja til vinnumenn og hesta, en hefðu vafalaust haft miklu meira upp úr því að senda vinnumennina til fiskjar út á Eyjafjörð á sama tíma, ef ekki hefði verið því meiri ördæða til sjávarins. Hagur vinnumannsins hefði í engu breytst. Hann var á föstu kaupi bóndans og bundinn vistarbandi. Þó var það að öðru

jöfnu ávinningur vinnumannsins, að búinu farnaðist vel, því að það tryggði honum betra viðurværi og jafnvel betri framtíðarhorfur.

Jafnvel lítilfjörlegar endurbætur á vinnubrögðum og tækjabúnaði í landbúnaði og sjávarútvegi hefðu orðið þjóðinni affarasælli í hinni hörðu lífsbaráttu sinni en þótt hún hefði getað flutt úr landi eitthvað af jarðefnum með ærinni fyrirhöfn.

Það er því vandséð, hvers Íslendingar, og þá sérstaklega Fnjóskdælir, hafa farið á mis, þó að hugmyndirnar um bleikju á Bleiksmýrardal hafi reynst tálsýn ein Anno Domini 1779.

LOKAORÐ

Staðreyndir máls þessa liggja ljósar fyrir: Eftir fyrirmælum rentukammersins 1779 lætur Jón Jakobsson sýslumaður Eyfirðinga á Espihóli rannsaka, hvort finnanlegur sé á Bleiksmýrardal leirinn bleikja, sem menn telja hentugan til að nota við postulínsgerð. Sú leit ber engan árangur, en upp kemur saga um hestavíg, sem átti sér stað á Bleiksmýrardal endur fyrir löngu. Sögunni er ætlað að skýra uppruna nafnsins á dalnum, en óhætt er að vísa þeirri nafnskýringu eindregið á bug. Sonur Jóns Jakobssonar sýslumanns, Jón Espólín sagnaritari og sýslumaður, notar þessa frásögn næstum orðrétt, en þó með nokkurri aukningu og tímatalsbreytingu í Árbókum sínum löngu síðar, enda er hann ekki fullra 10 ára, þegar sögnin er skráð. Þjóðfræðilega séð er það mikils virði að vita svo nákvæmlega, hvenær frásögn þessi er skráð. Verður ekki annað sagt en sagan beri þess vott, að undir yfirborði þessarar lærdómsaldar hafi leynst alþýðlegur og háþróaður frásagnarháttur, arfur aftan úr öldum. Það beið 19. aldar að kunna að meta hann. Enn er vert að minnast fallelgra orða Jóns Sigurðssonar, er hann ritaði í tilefni útgáfu Konrads Maurers á safni íslenskra þjóðsagna á þýsku 1859:

Vér horfum með undrun á hinar fornu sögur, sem standa eins og fjallháar eikur, óhræranlegar og fastar, en vér virðum lítils hinar, sem eru í kringum oss eins og smáblóm alls staðar á vegi vorum, spretta upp og vaxa með oss í æskunni, lifa undir tungurótum mæðra og fósturmæðra og gæti orðið að fögrum eikum og blómguðum, en hverfa fyrr, af því vér köstum þeim frá oss eins

og visnuðum skariffllum. Þær hafa aldrei komist á skinn, þess vegna metum vér þær að engu.⁵⁹

Sagan um hestavígið hefur lengi verið talin gott dæmi um frásagnarhátt Jóns Espólíns, og fræðimenn, bæði innlendir og erlendir, hafa vísað til þessarar frásagnar sem sagnfræðilegrar staðreyndar. Ég hef enga löngun til að níða skóinn ofan af Jóni Espólín sem sagnfræðingi, en ég tel það eindregið til bóta að geta gert sér grein fyrir vinnubrögðum hans. Þjóðsögur hljóta jafnan að vera varhugaverðar sagnfræðilheimildir. Þær verða því alltaf að sæta ströngu mati. Í lokin er til þess mælst, að sagnfræðingar endurmeti sagnfræðilegt heimildargildi frásagnarinnar um hestavíg á Bleiksmýrardal (um 1400 eða um 1623) í ljósi þeirrar vitneskju, sem gerð hefur verið grein fyrir hér að framan í helst til löngu máli.

Vegna þeirra, sem kann að þykja gömul stafsetning mjög afskræmleg, skal skýrsla sú eða frásögn um hestavígið, sem Jón Jakobsson sendi til Kaupmannahafnar með bréfi sínu 6. september 1779, að lokum skráð í þeim búnging, sem nú tíðkast helst að hafa á rituðu máli.

Um Bleiksmýrardals nafns uppruna

Á Garðsá í Kaupangssveit bjó circa 1400 bóndi að nafni Sigmundur; hann átti hest vindóttan (colore cæruleo album), vaninn til víga. Hann gekk á dalnum (fyrir) vestan Fnjóská, og var sá dalur kallaður Fnjóskadalsafrétt, allur framdalur til ódeilu.

Hesturinn var oftast í sama plássi, sem nú kallast Vindhólar.

Þá bjó bóndi á Illugastöðum, kallaður Sveinn ríki. Hann átti bleikan hest, vaninn til víga; hann gekk framur á dalnum, fyrir austan ána, þar sem nú kallast Bleiksmýri.

Sveinn og Sigmundur voru kappsmenn og áttu stundum deilur saman; mæltu þeir eitt sinn mót með sér að reyna hesta sína á dalnum og etja þeim til vígs, en þeir hestar voru þeir seinustu, er vandir voru til vígs í Norðlendingafjórðungi og máske á öllu Íslandi.

Þeir hlóðu tvo garða á Vindhólanesi, sem enn nú sjást augljós merki til; öttu svo hestum sínum milli garðanna, en menn hjuggu

⁵⁹ Jón Sigurðsson, 'Álit um ritgjörðir', *Ný félagsrit* XX, Khöfn 1860, bls. 191.

sér rjóður í skógarbrekkunni framan í hólnum fyrir ofan til að horfa á hestaatið.

Vindur var stærri og stirðleiknari, en Bleikur minni og mjúkari. Sviptust þeir lengi og hlupust á, þar til Bleikur tók í nára Vinds og reif á hol, svo út héngu innyflin, stökk svo á garðinn og braut í skarð, hljóp svo yfir ána og fram í stóð nokkurt, er hönum fylgdi á Bleiksmýri, af hverri dalurinn hefur síðan nafn fengið og er kallaður Bleiksmýrardalur.

Sigmundur þykkjaðist stórum við missir Vinds og óvirðing sína, svo lítið varð um kveðjur bænda, en sagði þetta mundu verða seinustu hestavíg (al(íter) at) í Norðurlandi og Fnjóskadal. Sveinn var auðgastur maður að ganganda fé í dalnum, og því var hann (sem sagt er) kallaður hinn ríki.

Næsta vor eftir hestavígið bar svo til á hvítasunnmorgun, að sauðamaður Sveins á Illugastöðum fann gemling dauðan í kílfar við túnið. Sveini brá á brún og illa við missir sinn, greip birkiraft mikinn og fór að brjóta ís á kílnum og segir hann skuli ei drepa fyrir sér fleiri kindur.

Prestur reið til tíða um morguninn og sér Svein bónda liggja dauðan á grúfu með birkilurk í kílnum við höndina (og heitir þar síðan Sveinskíll). Nokkru síðar var vitjað stóðs á Bleiksmýri. Fannst Bleikur dauður í Bleiksmýrargröf, og héldu menn hann farist hafa um sömu mundir og Sveinn létst í kílnum. Eignaði alþýða Sigmundi á Garðsá (sem þótti rýndur maður um sig), að svo óheppilega hafði til gengið um dauða Sveins og dráp Bleiks.

Undir frásögn þessa skrifar Jón sýslumaður Jakobsson á dönsku, að sagan sé skráð 13. ágúst 1779 eftir sögn skilríkustu manna.

Þó að Sigurður hreppstjóri á Þórustöðum Guðmundsson og tveir ungir aðstoðarmenn hans, allir sendimenn sýslumanns, fyndu enga bleikjuna á Bleiksmýrardal til að afla Dönum efnis til veglegrar postulínsgerðar þeirra, þurfti ekki annað en ljósta sprota á bæjarþil Fnjóskdælinga, til þess að fram sprytti silfurtær lind íslenskrar frásagnarlistar.

Bjarni Vilhjálmsson andaðist 2. mars 1987.